



T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**BALKAN SAVAŞLARI DÖNEMİNDEKİ ÇOCUKLUK
ALGISI**

Emine AK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Ali ÇAPAR

Çankırı – 2023

**T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**BALKAN SAVAŞLARI DÖNEMİNDEKİ ÇOCUKLUK
ALGISI**

Emine AK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Ali ÇAPAR**

Çankırı – 2023

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	i
TEZ KABUL VE ONAY	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR	vi
ŞEKİL LİSTESİ.....	vii
1. GİRİŞ	1
1.1) Kullanılan Kaynaklar, Sınırlılıkları ve Kaynaklar Kullanılırken Dikkat Edilen Hususlar	6
1.1.1) Otobiyografiler, Hatıralar ve Günlükler	6
2. BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
2. 1) Modernleşme Politikaları Çerçevesinde Avrupa’da ve Osmanlı’da Çocukluk İmgesi .	13
2.2.) II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Politikaları Bağlamında Değişen Çocuk İmgesi.....	17
2.3) İttihat ve Terakki Dönemi Siyasi Politikaları Bağlamında Çocuk Algısı.....	22
3. İKİNCİ BÖLÜM	29
3.1) Anı ve Otobiyografilerde Değişen Çocukluk Algısı ve Savaş	29
3.2) Savaş Halinde Olmanın Toplumsal Karşılığı ve Çocuklar Üzerindeki Etkisi	29
3. 3) Militarist Çocuk Yetiştirme Kaygısının Otobiyografilere Yansımaları	38
4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	44
4.1) Edebi Eserlerde Balkan Savaşları ve Çocuk.....	44
4. 1. 1) Savaş Döneminin İdeal Çocuk Algısı	44
4.1. 2) Savaşın Çocuklar Üzerindeki Etkisi	49
5. SONUÇ.....	56

6. KAYNAKÇA..... 58



7. ÖZGEÇMİŞ..... 65



BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Balkan Savaşları Dönemindeki Çocukluk Algısı* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

27/ 07 / 2023

İmza

Emine Ak

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Emine Ak tarafından hazırlanan *Balkan Savaşları Dönemindeki Çocukluk Algısı* başlıklı bu çalışma, 27 /07/ 2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliğiyle* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Tarih* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Dr. Öğr. Üy. Ali ÇAPAR	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Recep BÜYÜKTOLU	İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 2023 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Olağanüstü dönemlerin gölgesinde kalan çocukların tarihi serüvenini anlatmak için kaleme alınan bu tezde severek okuduğum ve her defasında içimde heyecan uyandıran Türk Dili ve Edebiyatı ile Tarih lisans eğitimimi ortak noktada birleştiren bir çalışma ortaya koymanın beni mutlu ettiği bir süreç yaşadım. Tez danışmanın *Ali ÇAPAR* ve yüksek lisans eğitimim sayesinde de çocuk tarihi ile tanıştım. Seçtiğim konunun merakımı perçinlemiş olması tez sürecinde keyifli okumalar yapmamı ve çalışmayı sürdürmemi sağladı. Yüksek lisans döneminin sebat, kararlılık ve öz veri isteyen bir süreç olması zaman zaman bilgisayarın başına oturmamı zorlaştırırsa da tezi bitirdikten sonra akademide bir çalışmamın her almasının hissettirdiği başarı duygusu hiç şüphesiz verilen bütün emeklerin karşılığının olduğunu göstermesi açıdan paha biçilemez bir tecrübe olarak hayatıma dâhil oldu.

Bu süreçte tecrübesi, karakteri ve akademik disiplini ile her zaman bana örnek olan danışman hocam sayın *Ali ÇAPAR*'a, zorlandığım zamanlarda nefes almamı sağlayan dedem, anneannem, babam, annem, abim ve dayıma; yüksek lisansa başlamama vesile olan arkadaşım *Şaban Eren AYHAN*'a; bu yolda kalmamı sağlayan yoldaşım, canım arkadaşım *Şeyma DAYI*'ya ve hayatıma olumlu anlamda katkı sunan herkese teşekkür ederim.

27/07/ 2023

Emine AK

ÖZET

Tezin Başlığı : Balkan Savaşları Dönemindeki Çocukluk Algısı
Tezin Yazarı : Emine AK
Danışman : Dr. Ali ÇAPAR
Anabilim Dalı : Tarih
Tezin Türü : Yüksek Lisans
Kabul Tarihi : 27 / 07 / 2023

Balkan Savaşları Dönemindeki Çocukluk Algısı isimli tezde, olağanüstü bir dönem olan savaş yıllarındaki çocukluk algısının siyasi, toplumsal ve sosyal açıdan nasıl işlendiği ve geçirdiği dönüşüm ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma neticesinde olağan dönem çocukluk algısı ile savaş dönemi çocukluk algısı arasında belirgin farklar olduğu ortaya konulmuştur. Savaş dönemi çocukluk algısı siyasi politikalarından etkilenerek çocukların militarize edilmesine neden olmuştur. Yine savaş dönemi çocuklarının ebeveynlerinin sorumluluklarını yoğun bir şekilde üstlendikleri ve çocukluk ile yetişkinlik arasındaki sınırların yumuşadığı görülmüştür. Savaşın sosyal hayattaki etkileri de çocukların hayat akışını olumsuz yönde etkilemiştir ve savaş çocukların eğitimlerine, oyunlarına, hikâyelerine kadar sirayet etmiştir. Çalışma boyunca farklı enstrümanlarla çocukların hayatına dâhil olan savaşın etkileri örneklerle açıklanılmaya çalışılmıştır. Çocuklarının deneyimlerini resmi belgelerle yansıtmak mümkün olmadığı için ana kaynak olarak çocukların deneyimlerini daha kapsamlı bir şekilde yansıtabilecek olan hatıralar, biyografiler ve dönemin şartlarından etkilenerek kurgulanan edebî eserler seçilmiştir. Ayrıca çalışmada, çocukluk algısını yansıtan farklı dinamikleri bir arada incelendiği için kaynak kullanımında da disiplinler arası yöntem başvurulmuştur. Tezin ilk bölümünde yönetimlerin çocukluk algısına olan etkisinin anlaşılması adına Avrupa'daki, II. Abdülhamid dönemindeki ve II. Meşrutiyet dönemindeki çocukluk algısı açıklanmıştır. İkinci bölümde, dönem politikalarının ve sosyal yaşantının biyografi ve anılara nasıl yansıdığı üçüncü bölümde ise edebî kurgulara nasıl yansıdığı örneklerle incelenmiştir. Neticede görülmüştür ki dönem politikaları ve hâkim çocukluk algısı hem ben-anlatılarında hem de kurgu metinlerde yer almaktadır. Bu sayede hem çocukluk tarihinin hem de farklı kaynakların bir arada kullanılmasına dikkat çekilmiş ve alanda araştırılabilecek konulara örnek teşkil edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, çocuk tarihi, çocukluk algısı, ideal çocukluk.

ABSTRACT

Thesis Title : Perception of Childhood during the Balkan Wars
Author : Emine AK
Supervisor : Assistant Prof. Ali Çapar
Department : History
Thesis Type : Master's Thesis / Ph.D
Date : 27 / 07 / 2023

In the thesis titled “Perception of Childhood during the Balkan Wars,” an attempt is made to disclose how the perception of childhood during the extraordinary war years was perceived politically and socially and how it transformed. The study reveals that there were substantial differences between the perception of childhood during the ordinary period and the perception of childhood during wartime. The influence of governmental actions on the perception of childhood during wartime led to the militarization of children. During the conflict, it was also observed that children took on the responsibilities of their parents and that the line between childhood and adulthood blurred. The effects of the conflict on social life have also had a negative impact on the development of children, and the war permeated their education, games, and stories. The effects of the conflict, which entered children’s lives through various means, were attempted to be illustrated with examples throughout the study. The primary sources for this thesis are memoirs, biographies, and literary works, which can reflect the experiences of children more comprehensively than official documents, which do not adequately cover their experiences. In addition, an interdisciplinary approach was employed in using sources, as the study analyzes various dynamics reflecting the collective perception of childhood. In the first chapter of the thesis, the perception of childhood in the West, during the Abdülhamid II and Constitutional Monarchy II eras is described in order to comprehend the influence of administrations on the perception of childhood. The second chapter examines how the period’s policies and social life are reflected in biographies and memoirs, and in the third chapter, how children are reflected in literary fiction is analyzed. As a result, it is evident that both self-narratives and fictional texts reflect the period’s policies and the prevalent view of childhood.

Keywords: Concept of Childhood, Balkan Wars, History of Children, Ideal Childhood

KISALTMALAR

s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
Dr.	Doktor



ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No:	Sayfa
Şekil 1.1: Beşikteki Türk Çocuğu.....	25
Şekil 2. 2: Halat Çekmece Oyunu.....	25



1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, ekonomik, politik ve askeri alanlarda sorunlarla karşılaştığı 1910-1914 yıllarında sorunlar, değişimleri de beraberinde getirmiştir. Değişimin yaşandığı konulardan birisi ise toplumsal ve siyasi dinamiklerle şekillenen çocukluk algısıdır. Balkan Savaşları'nın da etkisiyle bu dönem içerisinde çocuklara yönelik olan politik söylem ve toplumun çocuklardan beklentisi değişiklik göstermiştir. Söz konusu değişimle birlikte çocukların deneyimleri, eğitimleri ve sosyal yaşantıları da farklı bir sürece doğru evrilmiştir. Bu tezde de olağanüstü sürecin çocuklar üzerindeki etkisi ve daha çok da çocukluk algısının ne şekilde değiştiği üzerinde durulmuştur.

Çocukluk kavramı, çocuk tarihinden farklı olarak dönemin şartları, olağanüstü haller ve politikaları gereğince farklı dönüşümler gerçekleştirmiştir. Batı literatüründe Phillippe Aries (1914-1984)'in çalışmaları, çocukluk konsepti ve tarihi konularında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Aries, çocukluğun tarihi ve çocuk kavramını kapsayan *L'enfant et la vie Familiale Sous L'ancien Régime* adlı çalışmasını 1960 yılında yayımlamıştır. İngilizceye *Centuries of Childhood* olarak çevrilen kitabında Aries, çocukluk kavramının toplumun bir icadı olarak ortaya çıktığını savunmaktadır (Aries, 1962, 9-11). Aries'in bu çalışması çocukluk kavramına ilk defa farklı bir perspektiften bakması nedeniyle çocuk tarihi çalışmalarında başvurulması gereken temel bir metin olarak görülmektedir. Aries'in temel argümanlarından birisi çocukluk kavramının Orta Çağ'ın sonlarına kadar keşfedilmediğidir. Aries'e göre Orta Çağ'da, anne ve babaya olan bağımlılıkları biten çocuklar ara bir dönem görmeden yetişkinlik dönemine geçmekteydiler (Aries, 1962, 33-49). Çalışmasında çocukluk kavramının zamana ve mekâna bağlı değişimini irdelleyen Aries modernleşmenin, çocukluk tanımını nasıl etkilediğini de incelemektedir. Aries, çocukluk kavramının Orta Çağ'da ortaya çıkmasının nedeni olarak geniş ailelerin çekirdek aileye dönüşmesini, ölüm oranlarının düşmesini, Avrupa'daki eğitimin değişmesini ve toplumsal sınıf tabakalaşmasını göstermektedir.

Aries'in Batı toplumları için ortaya koyduğu bu sav sonrasında konuyu çalışan uzmanlar tarafından eleştirilmiştir. Elisabeth Janeway, Shulamith Firestone, Paul

Murray Kendall, Jacques Gelis; Aries'in fikirlerini desteklerken L. DeMauss, L. Pollack, Elkind çocukluk kavramının Orta Çağ'dan da önce olduğunu hatta Orta Çağ'da bu durumun Aries'in sandığının aksine daha da kötüye gittiğini savunmaktadırlar (Tan, 1989, 79-83). Aries'e bir diğer eleştiri ise Joan Acocella ve Adrian Wilson'dan gelmektedir. Adı geçen iki yazar, çocukluk kavramını incelerken Aries'in romantik davrandığını ve anakronizm yaptığını ileri sürmektedirler (Acocella, 2003, s.138-142; Wilson, 1980, s.132-153). Aries'in bu çalışması farklı eleştirilere yol açsa da bu alandaki çalışmalarda ilk başvurulması gereken eserlerden birisidir çünkü ancak Aries'in çalışmaları sonrasında çocukluk kavramı topluma ve toplumsal değişikliklere göre değişebilen bir olgu olarak yorumlanmıştır (Araz, 2013, s.13).

Türkiye'deki çocukluk tarihi çalışmalarının öncülerinden birisi olan Cüneyd Okay'ın da *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900* adlı eserinde Aries'in fikirlerinden etkilendiği görülmektedir. Okay'ın, Yahya Araz tarafından eleştirilen tespitine göre Osmanlı toplumunda çocuk kavramı Tanzimat'tan sonra şekillenmeye başlamıştır (Okay, 1999, s. 26-28). Okay, "*Türkiye'de Çocuk Tarihi, Tespitler ve Öneriler*" makalesinde kendi çalışmalarının çocuk tarihi konusunda yalnızca bir başlangıç olduğunu belirterek bu alanda çalışmak isteyenler için çalışmalarını bir rehber olarak sunar.

2005 yılında kaleme aldığı makalesinde çocuk tarihi alanında Türkiye'deki ikincil kaynakların çok az olduğuna değinen yazar hatıratların ve dergilerin bu alanda yapılacak olan çalışmalar için önemli kaynaklar olduğunu belirtir (Okay, 2005, s. 125-127). Okay'ın makalesini kaleme aldığı dönemlerde çocuk dergileriyle ilgili iki kitap yayınlanmıştır. Bunlardan birisi İsmet Kür'ün *Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları* eseri diğeri ise yine Cüneyd Okay'ın *Eski Harfli Çocuk Dergileri* eseridir. Bu iki eser çocuk tarihi çalışmalarında temel başvuru kaynaklarından olan dergilerin sahaya kazandırılması açısından önemlidir.

Nitekim bu iki çalışmayla başlayan çocuk dergileri konusunda birçok tez de kaleme alınmıştır. Bu tezleri inceleme, transliterasyon tezleri ve bir tema ekseninde ilerleyen tezler olarak ikiye ayırmak mümkündür. İnceleme tezlerinde daha *Çocuk Duygusu*, *Çocuk Dünyası* dergileri üzerinde çalışılmıştır. İkinci grupta ise çocukluk imgesi

sosyal-toplumsal meselelerle birlikte ele alınmıştır.¹ Söz konusu çalışmalar, çocuk dergilerinde geçen kimi temaların rehberliğinde çocukluk kavramının tarih ve mekâna göre değişimini göstermeleri açısından alana katkı sunmaktadırlar. Örneğin Özge Ertem'in çalışması 1930'lu ve 40'lı yıllarının başlarındaki Türkiye Cumhuriyeti'nin, çocukluk olgusuna dair temel algısını ortaya koymaktadır (Ertem, 2005, s. 7-10). Ertem'in çalışması sayesinde dönemin kamusal siyasi söylemi ile çocukluk kavramının şekillendiği de görülmektedir.

Kamusal siyasi söylem ile çocukluk kavramı arasındaki ilişkiyi inceleyen önemli bir çalışma ise Güven Gürkan Öztan'ın *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası* eseridir. Öztan, bu çalışmasında Osmanlı yönetiminin son dönemi ile cumhuriyetin ilk yıllarındaki siyasi otorite ile çocukluk kavramı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışmada çocuğun kamusal özneye nasıl dönüştüğü birincil kaynaklar yorumlanarak analiz edilmektedir. Öztan, II. Meşrutiyet sonrasındaki savaş dönemi söz konusu olduğunda militarist ve milliyetçi bir çocukluk algısının oluştuğunu örneklerle açıklamaktadır (Öztan, 2013, s. 49-56). Öztan'ın alana yaptığı en önemli katkılardan birisi ise siyasi söylem ile çocukluk algısı arasındaki ilişkiyi açıklarken hem dönem dergilerinden hem de edebî eserlerden yararlanmasıdır.

Siyasi otoriteler ile çocukluk tanımı ve eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen kayda değer çalışmalardan birisi ise Füsun Üstel'in *Makbul Vatandaş'ın Peşinde* kitabıdır. Üstel, kitabında vatandaşlık eğitiminin, ideolojik kaygıları içinde barındıran bir düzene nasıl evirildiğini analiz etmektedir. Üstel, kaynak olarak ilgili dönemlerin ders kitaplarını ve programlarını kullanmıştır. Bu sayede karşılaştırmalı bir çalışma ortaya çıkmıştır. Eser, dönemin zihinsel kalıpları ile çocuk eğitimi arasındaki ilişkiyi sadece betimlemeyip yorumlamasıyla alana katkı sağlamıştır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ayça Gürdal, *Türkiye'de Çocukluğun Değişimi: Çocuk İmgesinin Doğan Kardeş Dergisi Üzerinden Okunması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004. Nurdan Çelik, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yoksul ve Kimsesiz Kız Çocukları: Kontrol, Islah ve Terbiye (1850-1920)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2018. Eyüp Ensar Dal, *Osmanlı Toplumunda Çocukluğun Sosyal İnşası: On Sekizinci Yüzyıl Başları Üsküdar'da Çocuk Bakımının Sosyo-Hukuki Analizi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021. Özge Ertem, *1930'lar ve 40'ların Türkiye'sinde Cumhuriyet Çocukları ve Yükleri: Çocuk Dergilerinde Ulusun Geleceği Olarak İdealleştirilen Orta Sınıf Çocukları ve Yoksul Çocuk İmgesi*, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2005. İncilay Terlemiş, *İdeal Çocukların ve Çocukluğun Peşinde: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Ahlak ve Terbiye Kitaplarında Çocuklar, Çocukluk ve Toplumsal Cinsiyet*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2021.

Türkiye’deki çocukluk tarihi alanına önemli katkıları olan isimlerden birisi ise Yahya Araz’dır. Türkiye’deki çocuk tarihi çalışmaları daha çok Tanzimat dönemi ile sınırlı kalırken Araz, Osmanlı erken modern dönemiyle ilgili çalışmalar ortaya koymuştur. Yazar, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak: 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına* isimli eserinde Osmanlı toplumundaki çocukluk algısını ve 16. – 19. yüzyıllar arasındaki çocukluk olgusunun devamlılığını ve kırılma noktalarını incelemektedir. Ayaz, kapsamlı çalışmasında ekonomik ve sosyal farklılıkların çocukların yaşamında nasıl etkili olduğunu hukuk (şer’iyye sicilleri), eğitim ve sosyal hayat dinamikleri çerçevesinde açıklamaktadır. Araz’ın sosyo-tarihsel bağlamda yürüttüğü çalışması, çocukluk olgusunun 16.-19. yüzyıllar arasında devamlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu sayede Osmanlı döneminde daha çok fizik ve cinsiyetine göre muamele gören çocuğun daha sonra nasıl politik söylemde yer aldığını görmek kolaylaşmıştır.

Yahya Araz’ın çalışmasını öncü ve özgün kılan tespitlerden birisi, Aries’in temel tezlerinden birisine getirdiği eleştiridir. Aries, Avrupa’daki çocukluk algısının Orta Çağ’dan sonra ortaya çıktığını savunmaktadır. Osmanlı dönemi çocuk tarihi çalışmalarında, Aries’in söz konusu olan tezi Osmanlı modernleşme dönemi öncesinde çocukluktan bahsetmek mümkün değildir şekline dönüştüyse de Araz bu tezi çürütmüştür. Ayaz, Aries’in tezini sorgulamak için özellikle XIX. yüzyıl öncesi dönemdeki fetvaları ve mahkeme kayıtlarını inceleyerek çocuğun varlığını ortaya koymaktadır. Yazarın temel tezi ise çocukluk algısının topluma ve zamana göre değişen kültürel bir inşa süreci olduğudur. Nitekim Araz’ın alandaki diğer kitabı *Osmanlı İstanbul’unda Çocuk Emeği: Ev İçi Hizmetlerde İstihdam Edilen Çocuklar (1750-1920)* eserinde de benzer temaları, çalışan çocuklar üzerinden okumak mümkündür. Görüldüğü üzere yukarıda zikredilen çalışmalarda genellikle resmi evraklar, eğitim / terbiye kitapları ile dergi ve gazeteler kullanılmıştır.

20. yüzyıl tarih metodolojisi ise araştırmalarda kullanılan kaynaklar noktasında kırılmaların gerçekleştiği dönemdir. Bloch, Lawrence Stone, Thompson ve Ginzburg’un katkıları neticesinde 20. yüzyıla gelindiğinde Ranke tarihçiliği yerini mikro tarihçiliğe ve gündelik yaşam kültürüne bırakmıştır. Tarih yazımındaki bu kırılmanın sonuçlarından birisi kullanılan kaynaklar konusundaki çeşitlilik olmuştur. Tarih yazımında gündelik kültüre yer verilmesi tarihçileri disiplinler arası tarih

çalışmalarına ve sıradan insanlara ait olan anlatıları tartışmaya yönlendirmiştir. Resmî belgelerle gündelik anlatıları karşılaştırılmalı çalışmaya imkân sağlayan kaynaklardan birisi de otobiyografiler olmuştur.

Osmanlı tarihi çalışmalarında mikro tarihe ve ben anlatılarına dikkati çeken isimlerden birisi Cemal Kafadar'dır. Kafadar'ın *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* kitabı ben anlatıları kullanılarak yapılabilecek çalışmaların önünü açmıştır. Ömer Koçyiğit ve Gülşen Yakar'ın çalışmaları da alandaki bu eksikliğe katkı sağlayan araştırmalar olmuştur. Sonrasında ise özellikle Birinci Dünya Savaşı konulu tezlerde ve kitaplarda günlükler ve otobiyografiler kullanılmıştır. Örneğin Mehmet Beşikçi'nin çalışmasında ana kaynak olarak otobiyografiler ve hatıratlar kullanılmıştır. Çalışma, resmi kaynaklara alternatif olarak ben-anlatılarının kullanılması açısından alana katkı sunmuştur.²

Tarih çalışmalarında, Beşikçi'nin kullanmış olduğu gibi standartlaşmış kaynak kullanımının dışına çıkılması hem kaynak zenginliği sağlamış hem de ele alınan konulara farklı perspektiflerden bakılmasına imkân vermiştir. Alandaki örnek çalışmalarının çoğalmasında çocuk tarihi çalışmalarına da öncülük etmiş ve standart kaynak haline gelen resmi kayıtlar ile dergi-gazeteler temel alınarak yazılan eserlere alternatif oluşturulmuştur.³ Bu bağlamda kullanılan ve alana yenilik getiren kaynak gruplarından birisi edebî eserler olmuştur. Edebî eserler incelenerek kaleme alınan çalışmalardan en kapsamlı ise Şahika Karaca'nın *Türk Edebiyatında Çocuk: Millî Kimlik İnşası (1900-1923)* eseridir. Karaca'nın eserinde 1900-1923 Osmanlı'daki çocukluk olgusu incelenirken terbiye kitaplarının yanı sıra roman, hikâye ve şiirler de kaynak olarak kullanılmış böylece çocukluk çok boyutlu kaynak analiziyle ele alınmıştır. Çalışmanın kapsadığı dönemdeki siyasi söyleme dâhil olan çocukluk olgusunun edebî metinlerle tamamlanması araştırmanın alana farklı bir boyut kazandırmasını sağlamıştır.

² Bakınız: Mehmed Beşikçi, *Cihan Harbi'ni Yaşamak ve Hatırlamak*. İstanbul, 2019.

³ Dergi ve gazeteleri ana kaynak olan çalışmalar için bakınız: Hüseyin Simsek, *Tanzimat ve Mutlakiyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Eğitim Açısından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.. Nihat Bayat, *Eski Harfli Çocuk Dergilerinin (Çocuk Bahçesi, Çocuk Dünyası) Çocuk Eğitimindeki İşlevleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2002.

Şeyma Yaşar, *İlk Çocuk Dergilerinden Mümeyyiz*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001. Mehmet Azim, *Çocuk Bahçesi Dergilerinin İncelenmesi*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.

Üçüncü kategoride yer alan kaynaklar kullanılarak yapılan çalışmalara örnek verilecek eser ise Philipp Wirtz'in kaleme aldığı *Depicting the Late Ottoman Empire in Turkish Autobiographies*'tir. Eser, Balkan Savaşları dönemindeki çocukluk algısını otobiyografiler üzerinden inceleyen tek eser olması bakımından önemlidir. Wirtz çocukluk olgusunu savaş dönemi gibi olağanüstü dinamikler üzerinden okumaktadır. Wirtz'in eserinin ben-anlatılarından otobiyografileri ana kaynak olarak belirleyen tek çalışma olması, alandaki boşluğu doldurmuştur. Nitekim Bekir Onur'un da belirttiği üzere çocukluk tarihi çalışmalarında genellikle ben-anlatılarının güvenilir bulunmadığı gerekçesiyle kullanılmaması hatıralar ve otobiyografilerdeki çocukluğun göz ardı edilmesine neden olmuştur (2005, s. 122). Wirtz'in çalışması örnek teşkil etse de ben-anlatıları kullanılarak yapılan araştırmalar konusunda eksiklik mevcuttur.

Bu çalışmada alandaki eksikliği gidermek amacıyla Balkan savaşları dönemindeki çocukluk algısı incelenirken otobiyografi ve anılara da yer verilerek çocukluk algısına farklı açılardan bakılması amaçlanmaktadır. Wirtz çalışmasında Halide Edip Adivar, Şevket Süreyya Aydemir ve Selma Ekrem isimlerine yer vermiştir. Bu araştırmada ise Balkan savaşları dönemi çocukluk tanımını çok boyutlu görebilmek amacıyla daha fazla sayıda otobiyografiye yer verilmiştir. Otobiyografilerin yanı sıra edebî eserlere de yer verilerek 1912-1914 yılları arasındaki çocukluk olgusuna farklı boyutlardan bakılmaya çalışılmıştır. Edebî eserler ve otobiyografiler incelenirken metinlerdeki kurgulamaların mantığı çözülmeye çalışılmış ve elde edilen bilgiler olağanüstü dönemlerdeki çocukluk algısı teması üzerinden yorumlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle araştırma metodu olarak kaynakların çok boyutlu bir perspektif sunmasına özen gösterilmiş ve disiplinler arası bir çalışma ortaya koymak için gayret gösterilmiştir.

1.1) Kullanılan Kaynaklar, Sınırlılıkları ve Kaynaklar Kullanılırken Dikkat

Edilen Hususlar

1.1.1) Otobiyografiler, Hatıralar ve Günlükler

Mevcut çalışmanın ilk bölümünde daha çok ikincil kaynaklar kullanılarak dönem analizi yapılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise otobiyografiler ve anılar ana

kaynak olarak ele alınmıştır. Önceki bölümde de değinildiği üzere tarih yazımında ben-anlatılarının kullanımı resmi anlatılarının kullanımına nazaran daha yenidir. Bu nedenle de otobiyografi ve hatıraların nasıl kullanılması gerektiği konusunda ihtilaflar mevcuttur. İlk ihtilaf konusu Osmanlı literatüründe ben-anlatılarının ancak Tanzimat'tan sonraki süreçte yer aldığı iddiası olmuştur. Cemal Kafadar, Suraiya Faroqhi, Selim Karahasanoğlu ve Esat Mermi Erondor'un kaleme aldığı çalışmalar bu tezi çürütmüştür. Nitekim söz konusu çalışmaların belkemiğini oluşturan kaynaklar Tanzimat öncesi döneme aittir (Beşikçi, 2019, s. 33-39).

Konuyla ilgili ikinci tartışma konusu ise ben-anlatılarının güvenilirliği hakkındadır. Beşikçi, ben-anlatılarının kullanımlarında en çok mesainin nesnellik analizine harcanmasını eleştirmektedir (2018: 255). Ben-anlatıları bu durumun ötesinde “bize ne anlatır” düsturuyula ele alınması gereken kaynaklardır. Ben-anlatılarının nesnelliği çapraz denetleme yöntemine tâbi tutularak ya dönem içerisinde aynı türde yazılan eserlerle ya da dönemin arşiv kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır (2012, s. 93). Beşikçi, bu duruma karşı çıkarak çaprazlamaya gerek kalmadan bu kaynakların kullanılabilceğini, yanıltma arzusunun da dönem hakkında ipucu sunabileceğini savunmaktadır (2018, s. 257). Bu araştırmada da rehber alınan metot daha çok ben-anlatılarının bize neler anlatabileceği konusu üzerine eğilmek olmuştur.

Karahasanoğlu'nun da belirttiği üzere ben-anlatıları ve bunların içerisinde yer alan otobiyografiler, Türk akademisini “tarihi insanla yazmak” konusunda zenginleştirmektedir (2019, s. 224). Ancak ben-anlatıları bize neler sunabilir sorusunu doğru yanıtlamak adına dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Temelde ben-anlatıları, insanın kendisini nasıl gördüğünü veyahut görmek istediğini yansıtmaktadırlar. Dolayısıyla anlatılardaki görünen ve gösterilmek istenen kimlikler, yazarın hayatı ve dönemin gerçeklikleri bağlamında incelenerek ayırt edilmelidir (2019, s. 224). Bu kategorideki eserlerin yazarın özel hayatının bir parçası olduğu ve eserlerde politik ya da kişisel reflekslerin de yer alabileceği göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Otobiyografiler incelenirken yazarın sübjektif konumu her zaman göz önünde bulundurulmuştur. Çünkü otobiyografiler yapıları gereği nesnel çalışmalar değildir. Söz konusu eserler; yazarın düşünce dünyasından, duygularından ve bulunduğu

ortamdan izler taşımaktadır (Wirtz, 2017, s. 8). Aynı zamanda otobiyografiler, yazarın savunma kâğıtlarına da dönüşebilmektedirler. Otobiyografisini yazan kişi kendisine yöneltilen suçlamaların, haksızlıkların cevaplarını doğru ya da yanlış bir şekilde kendi bakış açısıyla ortaya koyabilmektedirler (Wirtz, 2017, s. 10). Bu nedenle otobiyografilerin yorumlama ve analizleri yapılırken kişisel hafıza, kolektif hafıza ve sosyal hafıza kavramları akılda tutulmalıdır. Ben-anlatıları, yapıları gereği hatırlama işleminden geçmektedirler. Hatırlama bazen sadece geçmişi yansıtmak için değil bugünü ya da geleceği etkilemek için de yapılabilmektedir ve analiz yapılırken söz konusu ihtimaller göz önünde bulundurulmalıdır (Beşikçi, 2019, s. 44-58).

Yine çalışma özelinde bakıldığında Osmanlı devletinin özellikle son yüzyıllarındaki yazarlar incelenirken yazar ile devlet yöneticileri arasındaki ilişki, yazarların sürgün edilmeleri ya da vatan haini ilan edilmeleri gibi durumlar ve bu durumların esere nasıl yansıdığı irdelenmiştir (Wirtz, 201, s. 13). Çünkü yazarın kendisini, yaşadığı tarihsel dönemi ve hatta okur kitlesini anlamak otobiyografilerin daha doğru analiz edilmesine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla yazarın eseri neden kaleme aldığı sorusuna da cevap bulunmalı bu sayede metnin hedef kitlesi anlaşılmalı çalışılmalıdır.

Otobiyografi örnekleri incelendiğinde yazarların, anlatması gerekenler olduğunu düşünmesi, geçmişin deneyimlerinin kayıt altına alınması ve yaşadıkları zamanın anlatımın yapılması gibi nedenlerle eserleri kaleme aldıkları görülmektedir. Örneğin Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* eserini yazma nedeni olarak “adsız” kalan çocukları göstermektedir. Yazarın “adsız” çocuktan kastı büyük olasılıkla savaş döneminde varlıkları önemsenmeyen sadece sayısal olarak değer arz eden çocuklar için yapılmış bir atıftır. Kendisinin de bu adsız çocuklar içinde yer aldığını belirten Aydemir’in bu açıklaması XX. yüzyılda iç karışıklıklar ve savaşlarla değişen çocuk algısını göstermesi bakımından önemlidir. Burada çocuklar için “adsız” sıfatının kullanılması çocukların bu dönemde neden gölgede kaldıkları sorusunu akla getirmektedir. Bu çalışmada da sorunun cevabı da bulunmaya çalışılacaktır.

Tezin ikinci bölümünde çocukluğu Balkan savaşları dönemine denk gelen ve bu dönemde Osmanlı toprakları içerisinde bulunan isimlerin otobiyografileri seçilmiştir. Sırasıyla bu isimler: Şevket Süreyya Aydemir (1897- 25 Mart 1976), Hristo Brizitsov (1901 - 1980), İ. Hakkı Sunata (1892- 1988), Eyüp Durukan (1882-1963), Abdür-rauf

Bey (1881- 1929), Adnan Ergeneli (1911 – 1990), Semiha Ayverdi (1905-1993), Hasan Ali Yücel (1897- 1961), Vehbi Koç (1901- 1996), Hasan İzzetin Dinamo (1909-1989), Hasan Ali Ediz (1905-1972), Selma Ekrem (1902-1986), A. Tevfik Berkman(190 1993), Nazım Hikmet Ran (1902-1963) ve Hürrem Arman (1909-1989)'dır. Sıralanan isimlerin anılarında, Balkan savaşlarının çocukların dünyasında meydana getirdiği farklılıkların ve değişen çocukluk algısının yansımalarını görmek mümkündür. Ayrıca bu eserlerde, döneme damga vuran milliyetçi akımın etkileri de gözlenebilmektedir.

Tezin ikinci bölümünde yoğun olarak kullanılan hatıralar ve günlükler okunurken eserleri kaleme alan kişilerin şahitlik ettikleri döneme bir çocuk gözüyle nasıl baktıkları veyahut döneme tanıklık eden yetişkinlerin çocukları nasıl gözlemledikleri üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla olağanüstü dönemdeki çocukluk kavramının nasıl oluştuğu, savaşın çocuk dünyasını nasıl etkilediği ve dönemin ideolojisiyle olan ilişkisi incelenmiştir. İnceleme yapılırken anı ve günlüklerde aktarılan olaylar tarihsel gerçeklerle desteklenerek dönemin çocukluk algısına ve değişen çocuk rollerine dair bütüncül bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak bu noktada yazarların kişisel dünyaları, politik görüşleri de göz önünde bulundurularak anılarda ele alınan meselelerin daha nesnel yorumlanmasına özen gösterilmiştir.

1.1. 2) Edebî Metinler

Çalışmanın son bölümünde edebi anlatılar üzerinden Balkan Savaşları dönemindeki çocukluk algısı incelenmiştir. Anlatı, yazılı ya da sözlü olan kalıcı ya da geçici olan her sözü kapsayan şemsiye bir kavramdır (Çıkla, 2002, s. 121). Anlatı kavramı birçok farklı şekilde kategorize edilebilmektedir. Ancak bu çalışmada konunun daha iyi kavraması adına anlatı, kullanmalık anlatılar ve kurmaca anlatılar olarak ayırt edilmelidir (Çıkla, 2002, s. 123). Çalışmanın ilk iki bölümünde kullanmalık anlatılar kapsamına giren ikinci el kaynaklar, anılar ve otobiyografiler kullanılmıştır. Söz konusu anlatıların temel özellikleri gerçeklikle kurdukları bağlantıda doğru ya da yanlış olarak nitelendirilmeye açık olmalarıdır. Ancak bu bölümde ele alınacak olan edebî eserler, kurmaca anlatılar içerisinde yer alan ve gerçeği değiştirme, bozma, yumuşatma, saklama ve abartma özellikleriyle bilinen anlatı çeşididir (Çıkla, 2002, s.

123). Edebî eserlerdeki gerçeklik algısı, kurmaca ile iç içe olduğu için bu eserler yorumlanırken farklı bir yaklaşım gereklidir. Gerçekliği temel alan kullanmalık anlatılarda tarihsel alan ve toplumsal değişimleri temel alınırken kurmaca anlatılarda daha çok bireysel ve evrensel gerçekleri metaforik bir düzlemde ele alınmaktadır (Köksal, 2013, s. 223). Dolayısıyla bu tarz anlatılar yorumlanırken kaleme alınan yazılar gerçeğe ne kadar uygundur sorusundan ziyade “metin neden yazıldığı anda böyle kurgulanmıştır”, metinde çarpıtma var mıdır, “çarpıtma varsa neden var?” sorularına cevap aranması metinlerin daha doğru yorumlanmasını sağlayacaktır (Köksal, 1998, s. 223-224).

Edebiyat ve edebî eserler bir taraftan kendisine has hayal dünyaları inşa ederken ve var olanın ötesine geçmeyi hedeflerken bir taraftan da içerisinde bulunduğu bağlamdan, mekândan ve zamandan etkilenmektedirler. Yeni tarih anlayışla birlikte edebiyatın kurgulanan sosyal ve kültürel metinler inşa ettiği fikri ön plana çıkmıştır. Bu fikir edebiyatın, toplumsal üretimin bir parçası olduğu iddiasına dayanmaktadır ve edebî metinler yazıldığı dönemin politik, toplumsal ve kültürel özelliklerini yansıttıkları için tarihin de konusu olarak yorumlanabilmektedirler (Erdemir, 2018, s.307). Dolayısıyla edebî eserlerdeki kurmaca / gerçeklik ilişkisi incelenirken ve metin bize neler anlatır sorusu cevaplandırılmaya çalışılırken “edebiyatın doğasında sosyalleşme, ortak bilinç kazandırma, ahlak ve vicdan sahibi kılma, eğitime gayesi taşıyan pedagojik bir damar” olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır (Öztürk, 2021, s. 493). Çünkü özellikle bu bölümün konusu olan ve 1911-1913 yıllarında kaleme alınan edebî eserlerde edebiyata ideolojik bir sorumluluk yüklendiği bilinmektedir. Nitekim Kemal Karpat da, özellikle Türk romanın doğuşunun toplumsal olaylara bir tepki olarak ortaya çıktığını savunmaktadır (Öztürk, 2021, s. 496). Bu nedenle incelenen metinler yorumlanırken “[yazar], neden dönemle ilgili bir şeyler anlat istemektedir? “mevzuyu hangi varlıkları inceleyerek anlatır”, “konu okuyucunun gözünde nasıl görünür kılınmaktadır” soruları çocuk ve savaş dönemi esas alınarak cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla üçüncü bölümün bel kemiği olacak metinler, genellikle toplumsal bilinci çocuk üzerinden anlatan edebî eserlerdir. Bu noktada, Türk edebiyatında çocuklara yönelik yazılan edebî metinlerin kısa bir kronolojisini vermek yerinde olacaktır.

Türk edebiyatında çocuk temasını işleyen yazarlar ve eserler Tanzimat dönemindeki tercüme başlanmış, daha sonra Ahmet Mithat Efendi *Hace-i Evvel* (1870) ve *Kıssa'dan Hisse* (1871) eserleri ile ilk çocuk kitapları örneklerini vermiştir. Yine, Recaizade Mahmut Ekrem'in *Tefekkür*'ü (1886), Muallim Naci'nin *Ömer'in Çocukluğu* (1890), Çaylak Tevfik'in *Letaif-i Nasreddin'i* (1880) çocuklar için yazılmış ilk eserlerdendir. Türk edebiyatında II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren ise çocuklara yönelik eserler artmıştır ve Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul, Ali Ulvi Elöve, Aka Gündüz, İbrahim Alaaddin Gövsa, Ali Ekrem Bolayır, İsmail Hikmet Ertaylan gibi isimler bu alanlarda eser vermişlerdir (Karaca, 2013, 32-33). Çocukluk kurgusunu etkileyen unsurlar arasında toplum yapısını, inançlarını, ekonomik durumunu, sosyal ve siyasi etkenleri saymak mümkündür. Neil Postman bu durumu çocukluk toplumsal bir kurgudur diyerek özetlemektedir (Karaca, 2013, s.11). Söz konusu durum edebî metinleri de etkilemiştir ve yazarlar dönemin çocukluk imgesini eserlerinde yansıtmışlardır. Örneğin bu tezin kapsamında yer alan Balkan Savaşı sonraki dönemde Osmanlı düşünürlerinin çocuk eğitimi konusundaki düşüncelerinde birtakım yeniliklerin olduğu ve bu yeniliklerin edebî eserlere yansıdığı göze çarpmaktadır. Baltacıoğlu, Balkan Savaşı'nın Türk milletini uyandırdığını belirterek okullarda askeri eğitime temel oluşturabilecek eğitimlerin verilmesinden bahsetmektedir (Terbiye ve İman s. 46; Akt. Karaca s.97). Ethem Nejat, Ömer Seyfettin ve Mehmet Akif de Balkan Savaşları'ndaki mağlubiyeti politik sebeplerin yanı sıra eğitim faktörüne bağlayan isimler arasında yer almaktadırlar (Karaca, 2013, s. 97-99). Ethem Nejat, okulların millî bilinç aşılama görevlerini bir tık daha ileriye götürerek okulları kışlalarla eş değer görmüştür (Karaca, 2013, s. 99). 1916'da düzenlenmeye başlanan İdman Bayramları da öğrencileri müstakbel askerler olarak gören sistemin bir yansıması olarak değerlendirilebilmektedir (Karaca, 2013, s. 100).

Çocukların militarist yetiştirilmelerinin yanı sıra edebiyatın millî kimlik inşasındaki önemli rolünü kavrayan Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp çocuklara yönelik yazılar kaleme almışlardır. Bu yazılarda çocukların müstakbel vatandaşlar olarak görüldükleri ve geleceğin varisi olarak hürriyet, müsavat ve uhuvvet gibi temel kriterlere göre yetiştirilmeleri gerektiğine yönelik bir hedef konulmuştur (Karaca, 2013, s.123-124). Balkan savaşları sonrası kaleme alınan eserlerde millî duyarlılık

teması ağır basmaktadır nitekim Ömer Seyfettin'in hikâye kahramanları olan Aleko ve Primo'da çocukların birincil kimlikleri Türklük olarak anlatılmaktadır. Örnekte olduğu gibi çalışmasının üçüncü bölümünde yazarların hangi politik söylemlerden ve toplumsal olaylardan etkilenerek bir çocuk imgesi inşa ettikleri irdelenmiştir.

Çocukluk olgusunun politik söyleme göre nasıl dönüştüğünün daha net bir şekilde gösterilmesi adına ve çocukluk algısındaki kırılmalardan birisinin Osmanlı modernleşmesi döneminde gerçekleşmesi nedeniyle ilk bölümde “Modernleşme Politikaları Çerçevesinde Avrupa'da ve Osmanlı'da Çocukluk İmgesi, II. Abdülhamid Dönemi Çocukluk İmgesi ve İttihat ve Terakki dönemi Çocukluk İmgesi” konuları üzerine odaklanılmıştır. Böylelikle tarihsel süreç içerisinde değişen çocukluk algısı net bir şekilde ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Tezin ikinci bölümü olan “Anı ve Otobiyografilerde Değişen Çocukluk Algısı ve Savaş”ta ise ilk bölümde aktarılan çocukluk algısının Balkan savaşları dönemindeki otobiyografilere nasıl yansıdığı incelenmiştir. Olağanüstü dönem kapsamına giren Balkan savaşları, zihniyet olarak militarist çocukluk kavramının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durumun yanı sıra modernleşmeyle birlikte toplum ve okullar nezdinde yerleşmeye başlayan ‘ilgiye muhtaç çocuklar’, algısının duraksamasına neden olmuştur. Bu dönemde ideal çocuk; müstakbel vatandaş, asker ve aile reisi gibi olgularla karşılaşmıştır. Bu çalışmada da ortaya çıkan bu ideal çocuk tiplerindeki kırılmalar ve değişimler ikinci bölümde otobiyografiler ve üçüncü bölümde edebî metinler üzerinden okunacaktır. İkinci bölümde otobiyografilerin ana kaynak olarak kullanılmasının birincil nedeni daha önce de zikredildiği üzere otobiyografileri temel kaynak olarak alandaki boşluğu doldurma kaygısıdır (Wirtz, 2017, s. 5).

Tezin üçüncü bölümünde ise kurgu kaynaklar olarak da nitelendirilebilecek edebî eserlere, Balkan savaşları dönemindeki çocukluk algısının nasıl yansıdığı gözlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Halide Edip Adıvar, Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, Mehmet Emin Yurdakul gibi yazarların, dönemin sosyo-kültürel ortamını yansıtan eserleri incelenmiştir.

2. BİRİNCİ BÖLÜM

2. 1) Modernleşme Politikaları Çerçevesinde Avrupa'da ve Osmanlı'da

Çocukluk İmgesi

İlk bakışta “çocukluk” kavramının kadim, doğal ve standart bir karşılığı var gibi gözükse de çocukluk kavramının macerası oldukça değişkendir. Bu durum çocukluk kavramının özünde toplumsal bir kurgu ve kültürel bir yapılanma olmasından kaynaklanmaktadır. Çocukluğun tanımının zamana ve mekâna göre farklılık gösterebileceğini ve çocukluk kavramının kültürel bir icat olduğunu ilk kez söyleyen isim Aries olmuştur (Heywood, 2003, s. 22). Aries'e göre XVI. ve XVII. yüzyılda çocukluk kavramın ortaya çıkmasının en temel sebeplerinden birisi okulların yaygınlaşmasıdır. Çünkü okullar sayesinde çocuklar, yetişkin denetiminden uzaklaşarak aile dışında bir çatı altında eğitime ve akranları ile vakit geçirmeye başlamışlardır (Zengin, 2021, s. 16-17). Okulla birlikte yetişkinlerden farklı bir kategoride yer alan çocuk, artık yetişkinliğe hazırlanması gereken biyolojik bir sınıfının ötesinde sosyo-kültürel bir kavram halini almış ve yetişkinlerle çocuklar arasındaki ayırım da belirginleşmeye başlamıştır.

Modern çocukluk kavramının oluşmasına katkı sağlayan bir diğer dinamik ise Postman'ın belirttiği üzere XVI. yüzyılda gelişen matbaa olmuştur (Zengin, 2021, s. 17). Matbaa ve eğitimi çocukluk tanımının değişimi hususunda ortak noktada buluşturan çocukların, yetişkin denetiminden uzakta bir yerde konumlanmaları olmuştur. Özellikle modernleşmeyle birlikte eğitimin yanı sıra bilim, tıp, pedagoji alanlarındaki gelişmeler yine çocukları hayata hazırlamakta aileye birer alternatif durumuna gelmiştir (Arıkan, 2021, s.14).

Eğitim alanındaki bu yeniliklerin yanı sıra toplum dinamiklerindeki bazı kökten değişiklikler de yine çocukluk tanımının ortaya çıkmasında ve değişime uğramasında etkili olmuştur. Örneğin toplum sınıflandırılmasındaki hareketlilikler ve burjuva sınıfı bu değişimi tetikleyen unsurlardandır. “Avrupa'da çocukluğa ilişkin ilk uygulamalara burjuvazi sınıfı imza atmıştır” (Arıkan, 2021, s.9). Burjuvaziyle birlikte çocukluk kavramının değişime uğramasının nedeni öncesinde sadece neslin devamı olarak görülen çocukların bu dönemde mirasçı pozisyonuna yerleştirilmeleridir. Burjuva sınıfı, sahip olduğu mal varlığını devredecek ve bu mal

varlığına sahip çıkacak nitelikte olan çocuklara ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle de ideal çocuk tanımı iyi yetiştirilmiş mirasçılar olarak şekil değiştirmiştir.

XVI. ve XVII. yüzyıldaki gelişmeler eğitim ve toplumsal sınıftaki değişimlerle kalmamış ekonomi, sağlık ve aile yapısındaki değişimleri de beraberinde getirmiştir. Söz konusu yüzyıllarda tarımsal üretimden sanayileşmeye geçilmiş ve işçi sınıfı oluşmuştur. İşçi sınıfları zamanla çekirdek aile yapısının oluşmasını ve ailenin özelleşmesini sağlamıştır. Toplumsal yapıdaki bu değişimler neticesinde anne-baba ve çocuk arasındaki aile bağı da güçlenmiştir. Tıptaki gelişmelerle çocuk ölümlerinin ve doğurganlığın azalması da ailelerin çocuklarıyla ilgili daha uzun süreli planlar kurmasına katkı sağlamıştır (Alkan, 2021, s. 15). Toplumun refah düzeyi yükseldikçe geleceğin ancak çocuklara verilen rollerle somutlaştırılabileceği anlaşılmış ve sosyo-kültürel ortamlara göre ideal olan bir modern çocuk portresi çizilmeye başlanmıştır.

Modern çocukluk imgesinin nasıl oluştuğunu daha iyi anlamak adına eğitim ve çocuk ilişkisinin gelişim sürecine değinmek faydalı olacaktır. XVIII. yüzyıl aydınlanması ile beslenen ve XX. yüzyılda şekillenen bu çocuk paradigması J.J. Rousseau ve John Locke gibi isimlerden etkilenmiştir (Tan, 1994, s. 11). Locke ve Rousseau'nun çocukluk hakkındaki fikirlerinin dönüm noktası sayılmasında iki önemli husus söz konusudur. İlki, 18. yüzyıl çocuk imgesinin değişmesine katkı sağlayan Locke'un , *Some Thoughts Concerning Education* adlı eserinde çocukluğu *tabula rasa* (boş levha) olarak adlandırması (Heywood, 2003, s. 31) ve geleceğin yurttaşı olacak çocuğun "Protestan Çocuk Anlayışı"na⁴ göre yetiştirilmesi gerektiğini belirtmesidir (Tan, 1994, s. 12). İkinci önemli husus ise Rousseau'nun fikirleriyle güçlenen Romantikler döneminde abartıya kaçılan iyi, masum çocuk figürüdür (Heywood, 2003, s. 32-35). Rousseau'ya göre çocuk, tabii yapısı bozulmadan eğitilmelidir ve bu eğitimden aile ile devlet sorumlu olmalıdır (Tan, 1994, s.11). Bu iki görüş sayesinde çocuğun eğitilebilirliği gündeme getirilmiştir.

Diğer taraftan 1960'da Aries'in çalışmalarıyla başlayan çocuğun sadece bir biyolojik olgu olmadığı aynı zamanda toplumsal-kültürel bir yaratı da olduğu fikri Alan Prout ve Allison James'in çocuk sosyolojisi üzerine yaptığı çalışmalarla perçinleşmiştir.

⁴ Bu anlayışa göre çocuğun zihni, öğretmen ve devlet tarafından şekillendirilmelidir. Çünkü bu tezde çocukların boş bir zihinle dünyaya geldikleri ve onları donatma sorumluluğunun da öğretmen ve devletçe yüklenilmesi gerektiği savunulur.

Bu sayede çocukluk algısının cinsiyet, sınıf ve etnisiteden ayrı düşünülemediği de anlaşılmalıdır (Aktaran; Akyüz 2017, s. 17). Dolayısıyla XX. yüzyılda toplumlar, kendi toplumumuzda geçerli olan çocukluk anlayışı nedir ve çocuklar bu bağlamda nasıl eğitilmelidir gibi soruların cevaplarını aramaya başlamışlardır. Soruların cevaplarının verileceği mekân ise XIX. yüzyıl başından itibaren çocuğun toplumsallaşmasında din, toplum ve ailenin yerini almaya başlayan “modern okul” olmuştur ve bir taraftan da okullarda yurttaş eğitimi konusuna vurgu yapılmaya başlanmıştır (Üstel, 2016, s. 16). Okullardaki yurttaşlık vurgusunun temelinde ise XIX. yüzyıl modernleşme sürecinin “bir yönüyle de resmi, ideoloji, resmi tarih yazma ve Eric Hobsbawm ve Terence Ranger’ın da kullandığı anlamıyla “geleneği icat etme” süreci” yer almaktadır (Alkan, 2008, s.11). Modernizmle birlikte soya bağlı olarak şekillenen egemenlik anlayışı, yerini “millet iradesi”ne bırakmıştır (Öztaş, 2013, s. 5).

XIX. yüzyıl politikalarının gereği olarak millet iradesinin tamamlayıcı unsurları ulusal siyasi otoriteler ve siyasal kurumlar olmuştur. Bu duruma paralel olarak da modern çocukluk kavramının, ulus-devlet politikalarından etkilenerek şekillendiğini söylemek mümkündür. Çünkü modernleşmeyle birlikte siyasal alandaki gelişmeler ile eğitim hayatındaki gelişmelerin etkileşimi de artmıştır (Alkan, 2008, s. 9). Alkan’ın da belirttiği üzere modernleşme döneminde eğitim, “siyasal birliğin, toplumsal uyumun ve devlete yönelik sadakatin sağlanmasında bir “ideolojik aygıt” olarak” kullanılmıştır (2008, s. 21). Eğitimin böyle bir aracı durum üstlenmesi, çocukları geleceğin temsilcileri olarak kabul eden yönetimlerce, ideal çocuklar yetiştirilmesine zemin hazırlamıştır (Çapar, 2021, s. 56). Bu minvalde özellikle Batı’da XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla okullarda, yurttaşlık eğitimi dersleri önem kazanmaya başlamıştır. 1794 yılında Fransa’da çıkartılan kararname ile öğrencilere yurttaşlık eğitimi verilmesi gerektiği duyurulmuştur. Fransa’nın durumuna ek olarak 1860 / 1878’te Belçika’da, 1875 yılında Almanya ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu’nda, 1879 tarihinde ise İsviçre’de yurttaşlık eğitimine başlanmıştır (Üstel, 2016, s. 16-18).

XIX. yüzyıldaki değişen eğitim anlayışını takip eden ve yeni çocuk imgesini politikalarına uyarlayan diğer bir devlet ise Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Ancak XIX. yüzyılla birlikte Osmanlı’da da değişen çocuk imgesini ve bu duruma paralel

olarak şekillenen devlet politikalarını daha iyi anlamlandırmak adına Osmanlı toplumundaki çocuğun gelişimine değinmek yerinde olacaktır. Çocukluğun, Osmanlı coğrafyasındaki tarihi gelişimi Batı'daki çocukluk tarihiyle karşılaştırıldığında farklılıklar arz etmektedir. Osmanlı toplumunda çocuk kavramının Tanzimat'tan önce de var olduğu ve çocuğa yetişkinlerden farklı bir şekilde yaklaşıldığı dönemin fetva mecmualarından, günlük pratiklerinden, ahlak ve terbiye kitaplarından, nasihatnamelerden ve tıp eserlerinden anlaşılmaktadır. Örneğin Osmanlı hukuk sisteminin temelini oluşturan İslam hukukunda çocukluğun geniş ve ayrıntılı bir biçimde ele alındığı görülmektedir. İslami inanca göre çocukluk, yetişkinlikten farklı olan bir biyolojik evredir. Çocukluktan yetişkinliğe geçişte yer alan perde ise buluğ çağı olarak isimlendirilmektedir. Buluğ çağına erinceye kadar çocuk ebeveynlerinin himayesine ve ilgisine muhtaçtır. Fetva mecmualarındaki örneklerden de görüldüğü üzere korunmaya muhtaç varlıklar olarak toplumda yer edinen çocukların boşanma durumlarındaki hukuki statülerinin ne olacağı, çocuğun vekâletinin anneye mi yoksa babaya mı verileceği, çocukların alacağı nafaka, miras paylaşımında çocuğun hakları gibi hususlar belirtilmiştir (Zengin, 2021, s. 26-27). Osmanlı'nın sosyal ve toplumsal tarihi incelendiğinde ise çocuğa isim verilmesi, çocuk için kurban kesilmesi, sünnet törenleri gibi yine sadece çocuklara yönelik gerçekleştirilen pratiklerin yer aldığı görülmektedir (Zengin, 2021, s. 21).

İslam hukukunu temel alan Osmanlı toplumunda aileye düşen görev sadece çocukları korumak değildir. Bu durumun yanı sıra çocukların terbiye edilmesi ve iyi bir şekilde yetiştirilmesi de ailenin görevleri arasındadır. Yetişkinlere yüklenen bu misyonu dönemin terbiye kitaplarından ve nasihatnamelerinden takip etmek mümkündür.⁵ Çocukların eğitiminden de yine aileler ve cemaatler etrafında şekillenen medreseler ve sıbyan mektepleri sorumlu olmuştur. Ancak XIX. yüzyılda bu durum değişmiş ve modern batıda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da çocuk bir kamu öznesi

5 Ahlak- terbiye kitapları ve nasihatnameleri konu edinen çalışma örnekleri için bakınız: Sevinç Zengin, *16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Çocukluk: Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlak-ı alâî'si ile Abdüllatif Karamânî'nin Âdâb-ı Menâzil'inde Çocuklar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021. Yahya Araz, "Osmanlı Ahlak Ve Terbiye Kitaplarında Ebeveynlere Hürmeti Teşvik Etmeye Yönelik Hikâyeler", Cilt 13, Sayı 100, Ankara, *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2013, s. 99-109. Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876) Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler*, Bursa, Sentez Yayınları, 2013.

haline gelmeye başlamış ve çocukların eğitimi de kamusallaşmıştır (Alkan, 2008, s. 22).

Osmanlı imparatorluğundaki siyasal gelişmelere paralel olarak değişen çocuk imgesi, dönem politikalarından ve olağanüstü hallerden etkilenerek süreklilik ve değişkenlik göstermeye XX. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. II. Abdülhamid döneminde müstakbel mümin olarak görülmek istenen çocukluk, İttihat ve Terakki döneminde ideal yurttaş olarak resmedilirken Balkan savaşları sonrasında ise müstakbel asker olarak betimlenmeye başlamıştır (Özcan, 2013, s. 6). Çalışmanın devamında üç dönemde neden üç farklı çocuk imgesinin oluştuğu dönem politikaları bağlamında aktarılmaya çalışılacaktır. Bu sayede II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki yönetimi ile olağanüstü bir durum çerçevesinde değerlendirilecek olan Balkan savaşları döneminin politik, sosyal ve kültürel dinamikleri ile çocukluk algısı arasındaki ilişki farklı perspektiflerden incelenecektir.

2.2.) II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Politikaları Bağlamında Değişen Çocuk İmgesi

“Padişahım çok yaşa” sloganının en çok duyulduğu ve tabelalara yazıldığı dönemin II. Abdülhamid saltanatına denk gelmesi tesadüf değildir ve bu slogan padişahın iç ve dış siyasetteki politikaları hakkında ipucu barındırmaktadır. Saltanatın ve hilafetin temsilcisi olarak göreve gelen II. Abdülhamid iktidarın korunması, sürdürülmesi ve sağlamlaştırılması gereken bir dönemde tahta çıkmıştır (Özbek, 2002, 162). XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından bakıldığında devletin ve dolayısıyla padişahın görünürlüğünü ve meşruluğunu arttırması gereken bir yüzyıl olmuştur. Çünkü II. Abdülhamid Dönemi kötü ekonomik şartlar altında, dış siyasette yalnızlıkla, savaşlarla; iç siyasette ise istikrarsızlıklarla ve düalist hukuk kurallarıyla mücadele edilen kaotik bir zaman dilimidir. Deringil’in ifadesiyle devletin içinde bulunduğu zor şartlar yönetimi padişahı, “ben de varım politikasına” sevk etmiştir (Deringil, 2017, s. 24). II. Abdülhamid’i bu politikaya iten nedenleri incelemek dönem politikası hakkında fikir elde edilmesini sağlamaktadır. Tahta çıktığı andan itibaren II. Abdülhamid büyük problemle karşılaşmış ve problemlere karşı aldığı çözümler devlet politikasının şekillenmesini sağlamıştır. Genel olarak II. Abdülhamid Dönemi

incelendiğinde üç büyük tarihi mesele; 93 Harbi (1877-1878), Ermeni Meselesi (1894-97) ve Makedonya Meselesi (1903-1908) padişahın dönem siyasetinin oluşmasında etkili olmuştur. Savaş, toplumsal ve ekonomik olarak kötüleşmeyi; azınlık isyanları, istikrarsızlığı ve devamında Batılı devletlerin müdahalesi ile Osmanlı yönetimini karşı karşıya getirmiştir.

II. Abdülhamid, isyanları ve muhtemel darbeleri kontrol edebilmek adına muhafazakârlık, mutlakiyet, merkezîyetçilik, ittihad-ı İslam, reform ve statükoyu, iç politika ilkeleri olarak benimsemiştir (Çetinsaya, 2016, s. 364). II. Abdülhamid'in söz konusu ilkelerin benimsenmesinde Osmanlı Devleti'nin dönemin Avrupa siyaseti içerisinde yalnız kalması ve saltanatı koruma mücadelesi etkili olmuştur. II. Abdülhamid'i dünya siyasetinde yalnızlığa iten, Avrupalı devletlerin bloklaşmasına katılmanın Osmanlı'nın bekası için bir çözüm olmayacağı gerçeğidir. Osmanlı Devleti, kendisine bir ittifak belirlediğinde aynı oranda etkiye sahip olan bir düşman da belirlemiş olacaktır. Bu nedenle sultan, uzun vadeli çözümü Osmanlı Devleti'nin kendi gücünü arttırmasında ve Avrupalı devletlere karşı yalnızlık ve denge politikası gütmesinde bulmuştur (Çetinsaya, 2005, s. 139-140). Dış politikadaki bu kararın desteklenmesi için de iç politikada merkezi bir yönetim tercih edilmiştir.

Padişahın, devletin parçalanmasını önlemek adına merkezi yönetimi destekleyecek olan iki önemli unsuru olan İslamiyet'i ve modern eğitimi politikaların temeline yerleştirmiştir. II. Abdülhamid'in İttihad-ı İslam olarak isimlendirilen politikası 93 Harbi ve Berlin Antlaşması'ndan sonraki demografik değişimlerle hızlanmıştır. Osmanlı topraklarında Müslüman nüfusunun artması İslam'ı ortak bir kimlik unsuru haline getirecek ortamı hazırlamıştır. Aynı zamanda Müslümanlık "devlet- tebaa ilişkilerinde bir referans noktası" olmuştur. (Çetinsaya, 2016, s. 379-382). Böylelikle II. Abdülhamid devlet politikasında İslamiyet'i ön plana çıkartan İslam-Türk ideolojisini benimsemiştir (Çapar, 2021 s. 96). Padişahın benimsediği ideolojinin toplumda karşılığını bulabilmesi içinse en iyi yöntem modern eğitim olmuştur ve dönemin politik fikirleri okullar aracılığıyla çocuklara aktarılmıştır (Çapar, 2021, s. 101). II. Abdülhamid döneminin siyasi ideolojisi gereği eğitimde; padişaha sonsuz itaat eden, dinine bağlı ve resmî ideolojiyle barışık nesiller yetiştirmeyi amaçlamıştır (Gündüz, 2008, s. 27). 1892 Nizamnamesi'ne de eğitimin aşamalarında yer alan yönetim kadrosunun ve öğrencilerin "devlete karşı itaatkâr ve saygılı, insanlara karşı

yardımsever” bireyler olunması noktasına vurgu yapılmıştır (Akcalı; Çam, 2015, s. 124). Dönemin egemen politikası gereği II. Abdülhamid ile reaya arasındaki bağı ve padişaha itaat edilmesini sağlayan unsurlardan birisi padişah ile bütünleşen baba sevgisi otoritesidir. Buradaki baba figürünün beklentisi itaat ve sadakattir. Söz konusu iki beklentinin meşruiyet kazanmasını sağlayan dinamik ise İslamiyet olmuştur. Öğrencilerden önce Allah’a ve peygambere sonrasında ise İslamiyet’in temsilcisi konumunda olan halifeye yani II. Abdülhamid’e bağlı olması beklenmektedir (Çapar, 2021, s. 91).

Padişahın, devletin dağılmasını önlemek ve mutlak otoritesini su yüzüne çıkartmak için başvurduğu temel dinamiklerden birisi olan eğitim halkı mobilize etmenin de en etkin araçlarından (Gündüz, 2008, s. 244). Dönemin ilk pedagoji kitabını kaleme alan Mustafa Satı’nın Fenn-i Terbiye kitabında da belirttiği üzere “yarınki Osmanlılık, [dönemin] mekteplerinde hazırlanacaktır (Altın, 2016, s. 240).” Dolayısıyla egemen siyasal söylem ile eğitimden beklenenler ortak bir paydada birleşmektedir. Bu neden Mekteb-i Sultani, Darülmualimin, Darülmualimat, iptidailer, rüştiyeler ve askeri okulların müfredatında ulum-u diniye, ilm-i ahlak, fikh-ı şerif ve Kuran-ı Kerim dersleri mevcuttur (Yiğit, 2012, s. 80). Mülkiye mektepleri programında “Mekteb-i Mülkiye, bilimler tahsil edip iyi huylar kazanarak ileride devlete sadık hizmetler verecek memur yetiştirmek amacıyla kurulmuştur” ifadesi de egemen siyasal söylemin eğitime yansımalarını açıkça göstermektedir (Yiğit, 2012, s. 78).

II. Abdülhamid dönemindeki en önemli gelişmelerden birisi ise eğitimin devlet denetiminde gerçekleştirilen bir kamu hizmeti halini alması ve okul, okullaşma oranında ciddi artışların gerçekleştirilmesidir (Alkan, 2008, s. 18-20). Yine II. Abdülhamid dönemindeki idadiler ve sultaniler de padişahın misyonunun taşıyıcıları halini almışlardır. İdadiler ve sultaniler sosyal mobilizasyonun ve İslam kimliğinin oluşturulduğu eğitim kurumları haline gelmişlerdir ve bu okullarda İslami ruhla donanmış nesillerin yetişmesi hedeflenmiştir (Gündüz, 2008, s. 263). Okullarda kendisine yakın ve sadık çocuklar yetiştirmek isteyen “maarifperver” padişah, bu kuşağı yetiştirirken yaptırım ve meşruluk enstrümanı olarak dini kullanmıştır (Alkan, 2005, s. 117). Bu politika çerçevesinde de ilk olarak 1882 yılında başlayan din dersleri 90’lı yıllara doğru artış göstermiştir (Alkan, 2005, s. 119). Ahlak dersi

kitaplarında da yine padişahın otoritesine hizmet edecek ve etki alanını genişletecek şekilde Allah- peygamber-padişah anlatımı yer almıştır (Alkan, 2005, s. 136). Yani çocukların padişaha itaat etmesi gerekliliği ahlak kitaplarında da din ile meşru kılınmıştır. Dönemin kıraat ya da pozitif bilimlerle ilgili çocuklara yönelik kitaplarında da yine aynı vurgu söz konusudur (Alkan, 2005, 142). Dönemin ideal çocuk anlayışı ders kitaplarının ötesinde, dergi-gazete ve diğer sosyo-kültürel unsurlardan hareketle de okunabilmektedir.

Basın-yayının toplum nezdinde ve ideolojilerin yayılma noktasında son derece etkili olduğunu bilen II. Abdülhamid, olumlu padişah imajını yansıtmak için çocuk dergilerini de aracı olarak kullanmıştır. Sıkı uygulanan sansür politikası sayesinde XIX. yüzyıl çocuk dergilerinde devlet kontrolü ile nelerin yazılmaması değil nelerin yazılması gerektiği belirlenir hale gelmiştir (Çapar, 2021, s. 90). Pek tabii bu durum da devletçe yetiştirilmek istenen ideal çocuk imgesinin dergiler aracılığıyla kayda geçmesinde etkili olmuştur. Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere ideal çocuk politikası ile otoritelerin politikalarının örtüşmesi çocukluk imgesindeki dönüşümü göstermesi açısından önemlidir. Örneğin 1869 yılında yayın hayatına başlayan ve çocuklara yönelik bir dergi olarak çıkartılan *Mümeyyiz*'de daha çok çocukların eğitimine vurgu yapılırken II. Abdülhamid döneminde çıkarılan *Bahçe* ve *Çocuklara Kıraat* dergilerinde eğitim vurgusunun vatanseverlik vurgusuna kaydığı görülmektedir (Köse, 2016, s. 141-148). Yine dönemin çocuk dergilerinde de maarifperver, yardımsever, reformcu ve adaletli bir sultan imajı çizilmiştir (Çapar, 2021, s. 85). Kusursuz sultan imajı çizilirken çocuklara düşen görev ise padişaha itaat etmek, devletin bekası için çalışmak ve otoriteleri eleştirmemektir ve çocukların itaatkârlığı, vatanseverlik ve İslam ahlakı gibi zeminlerde meşruiyet bulmaktadır (Çapar, 2021, s. 91-95). Söz konusu dönemde açılan aşiret mekteplerinin eğitim programının temel hedefinde de yine devlete olan sadakatin kuvvetlendirilmesi vardır (Yavaş, 2022, s. 244). Ancak II. Abdülhamid dönemi çocuk ideolojisi yalnızca eğitim alanındaki yenilikler ve padişaha sadık olunması gereken kuşak vurgusuyla sınırlı kalmamıştır. XIX. yüzyıldaki modernleşme hareketleri ve kamusal bir özne haline gelen çocuk anlayışı paralelinde engelli çocukların eğitimi gibi konular da gündeme gelmiştir (Okay, 1988, s. 35). Münif Paşa batıdaki gelişmelerden

etkilenerek ilk dilsizler okulunun kurulmasını sağlamıştır. Yine çocuklara yönelik verilen özel ders hareketliliği de bu dönemde başlamıştır (Okay, 1988, s. 36-37).

Dönemin çocukluk anlayışının yansımalarının görüldüğü bir diğer alan ise sağlık hizmetidir. Modern değişimler çocuk sağlığı özellikle de doğumla alakalı olmuştur ve 1843 yılında Fenn-i Kıbale kursu 1892 yılında ise Viladethane hizmete başlamıştır (Okay, 1988, ss. 56-58). Sonraki yıllarda da yine sadece çocuklara yönelik olan hastaneler açılmış ve tedaviler geliştirilmiştir (Okay, 1988, ss. 64). Kimsesiz çocuklar için de yine devlet merkezli projeler hayata geçirilmiştir. Bunlarında içerisinde Dârulaceze, Hamidiye Etfal Hastanesi, Dârulhayr-ı Âli gibi kurumlar yer almaktadır (Şafak, 2012, s. 137).

Modern gelişmelerin izlendiği alanlardan bir diğeri ise günlük hayattır. Eğitim ve sağlık alanında müstakil bir alan olarak yer alan çocukluk günlük hayatta da çocuklara yönelik kıyafetler ve oyuncaklarla görünür olmuştur. Devrin gazetelerinde de çocuk giyiminin ayrı bir tarz olduğunu belirten ilanlara rastlanılmaktadır (Okay, 1988, ss. 82). 1882 yılına ait bir tiyatro tarifesinde çocuklar için ayrı bir ücretlendirilmenin yapılması da yine çocuğun görünürlüğünün arttığına ve müstakil bir varlık olarak görüldüğüne işaret etmektedir (Okay, 1988, 94). Yine Tanzimat döneminde çocuklar, yetişkinlerden farklı bir kategorinin tüketicisi olmuşlardır ve bu duruma yönelik reklamlar basında yerini almıştır (Okay, 1988, s. 103).

Yukarıda değinilen eğitim alanındaki yenilikler, hem modernleşmeyle birlikte şekillenen II. Abdülhamid dönemi ideal çocuk anlayışını hem de çocukluk kavramındaki değişimi bir bütün içerisinde göstermektedir. Kendisine sadık bir nesil yetiştirmek isteyen II. Abdülhamid, eğitimi ideolojik bir aygıt olarak kullanmış ve bu duruma paralel bir çocukluk imgesi ortaya koymuştur. Diğer taraftan da artık hem eğitim hem sağlık hizmetleri hem de sosyal hayatta çocuğun görünür ve farklı bir kategoride yer almasına öncü olmuştur.

2.3) İttihat ve Terakki Dönemi Siyasi Politikaları Bağlamında Çocuk Algısı

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 İhtilali'ni düzenleyen ve 1918 yılına kadar siyaset sahasında başrol oynayan politik bir aktördür. Cemiyetin kuruluş amacı, mevcut yönetimin adalet, müsavat ve hürriyet konularındaki ihlallerinin önüne geçilmesi ve vatanın yabancı tehditlere karşı korunması gerektiği şeklinde özetlenmiştir (Hanioglu, 2001, s. 483). Bu anlayış 1908 İhtilali sonrasında da devam etmiş ve cemiyet kendini “vatan kurtarıcısı” konumuna yerleştirmiştir (Hanioglu, 2001, s. 483). Dolayısıyla cemiyetin kendisine atfettiği misyon çerçevesindeki politikaları, imparatorluğu iç ve dış tehditlere karşı daha iyi koruyabilecek bir yönetimin teşekkül edilmesine yönelik olmuştur (Lewis, 2009, s. 288).

İttihat ve Terakki yönetimi; gelenekçiler, liberaller, ulema, sekülerler, Müslümanlar, gayrimüslimler, bürokratlar ve bürokrat karşıtları gibi farklı görüş ve ideolojilere sahip grupları bünyesinde barındırmaktadır. Yönetim içerisinde farklılıkların olmasının nedeni Osmanlı sosyal yapısının çokuluslu olmasıdır. İttihat ve Terakki yönetiminin ana ideolojisi olarak Türkçülük akımı öne sürülse de cemiyetin mevcut şartlara göre İslamcılık, Batıcılık ve Osmanlıcılık gibi politikaları da desteklediği görülmektedir (Akşin, 2001, s. 233-235). Cemiyetin kuruluş aşamasında farklı etnik gruplara mensup olan üyeleri bünyesinde barındırması ve Osmanlı meclisine de farklı etnik grupların dahil olması başlangıçta Türkçülük ideolojisiyle çelişen bir durum arz etmektedir (2001, s. 233-235). Cemiyet içerisindeki bir grup İslamcılık ideolojisini, emperyalizme karşı bir kurtuluş reçetesi olarak görülürken diğer bir grup imparatorluğun kurtuluşunun ancak Batıcılık akımıyla gerçekleşeceğini savunmuştur (2001, s. 370). İslamcılık akımı, pratikte karşılık bulamayınca Osmanlıcılık akımı düstur edinilmeye çalışılmış ancak bu ideoloji de Balkan savaşları ile iflas etmiştir (2001, s. 374).

Kemal Karpat da 1912-13 yıllarından sonra Türklük, Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojileri arasındaki dengenin bozulduğunu ve İttihat Terakki yönetimiyle birlikte Türkçülüğün devletin resmî ideolojisi olarak kabul edildiğini belirtmektedir (2005, s. 48). Türkçülüğün devlet ideolojisi haline gelmesinin ardındaki nedenler ise imparatorluğun siyasi olarak yalnız kalması ve ülke topraklarının tehlike altında olmasıdır. Nitekim 1911 parti kongresinin devam ettiği sırada İtalya'nın Trablus'a

saldırması neticesinde delegelerin millî birlik ve vatanseverlik temalı bir tebliğ yayınlamaları imparatorluğun dünya konjonktürü içerisindeki konumu ile Türk ulusçuluğu siyaseti arasındaki paralelliği gösteren bir örnektir (Lewis, 2009, s. 299). Trablusgarp Savaşı ile fitillenen Türk milliyetçiliği Balkan savaşları sonrasında daha belirgin bir politika haline gelmiştir.

Balkan Savaşları'ndaki yenilginin millî his yoksunluğundan kaynaklandığının düşünülmesi iktidarı milliyetçi bir söyleme itmiştir ve bu söylem eğitim politikalarında “millî terbiye” sloganı ile hayat bulmuştur. Millî vurgusu sadece eğitimle de sınırlı kalmamış ve dönemin kültürel ortamı (millî edebiyat), ekonomi politikaları (millî iktisat) da aynı zihniyetin bir uzvu halini almıştır (Alkan, 2005, s. 200). Ancak burada belirtmek gerekmektedir ki İttihat ve Terakki dönemi ideolojik kimliğini sadece Türk milliyetçiliği ile açıklamak dönem zihniyetinin eksik anlaşılmasına neden olmaktadır. Türk milliyetçiliği dönemin en çok vurgulanan ideolojisi olsa da savunulan tek ideoloji değildir. Vatani müşkül durumdan kurtarmak prensibiyle hareket eden yönetim farklı şartlar altında Türk milliyetçiliği dışındaki ideolojilerden de faydalanılmıştır. Örneğin özellikle Balkan Savaşı sonrası dönemde İslamiyet'in toplumu bir araya getirme potansiyelinden yararlanılmıştır. Bu sayede “vatan, millet, devlet gibi kavramlar cihat, gazilik ve şehitlik gibi aslında İslami nitelik taşıyan değerlerle kutsallaştırılmıştır (Alkan, 2005, s. 201).”

İttihat ve Terakki dönemi Türk ulusçuluğunun belirgin bir biçimde yansıdığı eğitim sahasında siyasal iktidarın ideolojik karakteri okullarda ve ders kitaplarında kendisini göstermeye başlamış ve dönem ideolojisini benimseyen çocukların yetiştirilmesi hedeflenmiştir. II. Abdülhamid döneminde “Padişahım Çok Yaşa” sloganıyla yetişen öğrenciler II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ilahilerle birlikte millî duyguları harekete geçiren şarkılar söylemeye başlamışlardır (Alkan, 2005, s. 205). Aslında hem İslami söylemin hem de milliyetçi söylemin ortak paydası müstakbel askerler yetiştirmenin kurtuluş reçetesi olarak görülmesidir. Balkan savaşlarındaki yenilgiden sonra bu durumdan ders çıkartılmış ve topyekûn savaşın bir gereği olarak çocuklara, askeri beceriler öğretilmiştir (Ginio, 2022, s. 257). XX. yüzyıl savaşlarının topyekûn savaşa doğru evrilmesi radikal değişimleri beraberinde getirmiştir. “Savaşlar XIX. / XX. yüzyıl döneminde, karşı karşıya gelen iki ordu arasında yapılan bir mücadele olmaktan çıkmış, savaşan milletlerin bütün fiziki ve moral kapasiteleri arasındaki bir

mücadeleye dönüşmüştür” (Akın, 2014, s. 139). Örneğin, geç Osmanlı döneminde çocukların beden gelişimi için yaptırılan spor faaliyetlerinin amacı değişmiştir. Spor, beden terbiyesi amacından sıyrılmış ve çocukları olası bir savaşa hazırlayan bir enstrüman haline gelmiştir (Akın, 2014, s. 139). Yine II. Meşrutiyet döneminde Güç, Genç ve İzcilik derneklerine zorunlu üye olarak kaydedilmişlerdir (Alkan, 2005, s. 205).

Söz konusu dernekler çocukları fiziksel olarak askerliğe hazırlarken sınıflara “intikam köşeleri” yerleştirilerek çocukların zihnine intikam alınması gereken bir düşman olduğu fikri yerleştirilmeye çalışılmıştır (Ginio, 2022, s. 257-58). Ders müfredatına dâhil edilen “malumat-ı âhlakiye, medeniye, diniye ve iktisadiye, talim-i asker” isimli dersler de yine eğitimin siyasal işlevinin yansımalarıdır (Alkan, 2005, s. 206). Kız çocukların eğitiminde de ilgili anne ve eş olunması gerekliliğine vurgu yapılırken bir taraftan da yine ders müfredatında millî kadın karakterlerine de yer verilmektedir (Alkan, 2005, s. 209). Bu örnekler, yönetimin hedeflediği çocuk-vatandaş kavramının temel mantığını göstermesi bakımından önemlidir.

Balkan savaşları yenilgisinden sonra palazlanan askerlik intikam ve şiddet temaları dönemin terbiye oyunlarında ve edebî eserlerinde de yansımaları bulmuştur. Okuldaki terbiye oyunlarının pedagojik işlevi olsa da yönetiminin asıl hedefi oyunlar aracılığıyla müstakbel askerler yetiştirmek olmuştur (Özçakır, 2018, s. 146-45). Örneğin 1910 yılında resmedilen karikatürde yer alan “Misafir gelen iki kadın: - Allah bağışlasın, hemşire, kız mı, oğlan mı? / Anne: - Asker Maşallah (83)” diyalogu ve beşikteki çocuğun küçük asker olarak tasvir edilmesi politik ideolojinin çocuk imgesindeki yansımalarını göstermektedir.



Resim 8. Kalem, sayı 85, 5 Mayıs 1910, s. 5.

1914 yılında resmedilen karikatüre bakıldığında da çocukların İmparatorluğun kurtarıcısı olduğu anlaşılmaktadır. Halat çekme oyunu şekilde tasvir edilen karikatürün ortasında Balkan yazılı çubuğun olduğu ve Karagöz'ün Almanya / Avusturya- Macaristan ile Rusya, Fransa ve İngiltere arasındaki tarafsız bölgede yer aldığı görülürken oğlu Afacan'ın Almanya ve Avusturya'nın ateşli bir taraftarı olarak tasvir edildiği görülmektedir. Karikatürde oluşturulan bu atmosfer, İttihat Terakki yönetiminin, mevcut olumsuz şartlardan dönemin pasif yetişkin kuşağını sorumlu tutarken dönemin çocuklarını, bu durumu değiştirebilecek bir enstrüman olarak gördüklerini göstermektedir.



Resim 74.
Karagöz, sayı 100,
9 Ekim 1914, s. 10.

Yine ilk kez 1916'da kutlanan İdman Bayramı da okullarda oynatılması istenen Bulgar Kaçtı, İntikam gibi oyunlar da milliyetçi ve militer ruhlu çocukların yetiştirilmesine yönelik uygulamalardır (Üstel, 2016, s. 29; Özçakır 2018, s. 150-153). Dönem okul kitaplarında vatanın korunması gerekliliğinin yanı sıra esaret altında kalan toprakları kurtarma emeli hususunda da vurgu söz konusudur (Alkan, 2005, s. 229). Dolayısıyla eğitim alanındaki gelişmeler çocukları muhatap almış ve çocuk-vatandaş yetiştirme sürecinin bir parçası haline gelmiştir. Yani bağımsız özne olan çocuk bu dönemde “potansiyel bir kamusal özneye” dönüşmüştür (Üstel, 2016, s. 32).

Burada üzerinde durulması gereken bir husus ise çocukların toplumun geleceği olarak görülmesidir. Geleceğin kurtarıcısı olarak görülen çocuk imgesi II. Meşrutiyet dönemindeki yeni devlet zihniyetinin bir uzantısıdır ve kurulması istenen yeni düzenin ilk temsilcileri çocuklar olarak görülmektedir. Nitekim İttihat ve Terakki cemiyeti programında genel eğitimin ilerlemesi ve insanlık ve uygarlığa hizmet edilmesi gibi hususlar da bu zihniyetin birer uzantısıdır (Akşin, 2001, s. 38). İttihat ve Terakki döneminde yetiştirilmesi hedeflenen “ekmeğini alınının teriyle kazanan, menfaatini kimsenin zararında aramayan” ideal çocuklara bu fikirlerin ancak eğitimle aşılabilceği anlaşılmıştır (Akşin, 2001, s. 118). Bu nedenle de dönem derslerine toplumsal içerikli dersler eklenmiş, “kız çocuklarının iptidai, rüşdiye ve idadi okullarında okuyabilmelerini bir programa sokmak için İngiltere’den Halide Salih’in teşebbüsüyle bir uzman” getirtilmiştir. Yine bu dönemde eğitim için harcanan masraflar arttırılmıştır (Akşin, 2011, s. 143 / 387-368)

İttihat ve Terakki dönemi ideolojisi ve bu dönemin çocuğa karşı bakış açısı sadece eğitim alanında yankı bulmamıştır. Söz konusu dönemde pedagojiyle alakalı yayınlar yapılmış, çocuk sağlığı alanında modern tıp takip edilmiş ve çocuk edebiyatı eserleri de ortaya konulmuştur (Üstel, 2016, s. 31). Yine çocuklar devletin ekonomik refahını sağlayacağı düşünülen davranışlara teşvik edilmiştir (Alkan, 2005, s. 227). Örneğin çalışmak, üretmek, bilim ve eğitim gibi olgular medeni kültürün birer özelliği olarak vurgulanmaktadır (Alkan, 2005, s. 227). Çocuk dergilerinde, çocuklar yerli malına özendirilirken ötekileştirme diliyle bir düşman tarafı da çizilmektedir, boykotaja da teşvik edilmektedirler (Uçan, 2012, s. 181). İdeal çocuktan yabancı dil öğrenmesi, Avrupa’daki ilmi ve teknolojik gelişmeleri yakından takip etmesi, vatanlarını

sevmeleri beklenmektedir (Uçan, 2012, s. 184-85). Böylelikle öncelikle vatanını düşmandan kurtaran, koruyan sonrasında ise devletin devamını sağlayacak iktisadi, kültürel, askeri sahalarda da donanımlı olması gereken ve bütün bunları millî hislerle gerçekleştirilmesi istenen bir çocuk profili çizilmiş olur. Çocuklarda oluşması istenilen millî his ise ancak militarist uygulamalarla hayat bulmuştur. İttihat ve Terakki'nin çocuklara yönelik olan militarist uygulamaları sonraki bölümlerde de görüleceği üzere dönemin edebî eserlerinde de çokça yer kaplamaktadır. Bu durum elbette tesadüfî değildir. Militarist söylemde çocuklara öldürmeyi meşru ve ölmeyi kutsal bilmesi gereken bir uygulama mevcuttur. Yine militarizmin bir özelliği olarak çocuklardan beklenen en büyük duygu bireyselliklerini vatan uğruna feda etmeleridir. Dolayısıyla rövanşist ruhla yetişen çocukların yurttaşlıklarının bireyselliklerinden önce gelmesi beklenmektedir. Yine bu nedenle militarist yetişen çocuklar tanımlanırken sıklıkla “kahraman, fedakâr, cesur” gibi sıfatlar kullanılmaktadır. Nitekim İttihat ve Terakki dönemindeki okulların birer askeriye haline getirilmesi de militarist ve rövanşist çocukların yetiştirilmesine hizmet etmektedir. Bu bölümde onuç olarak görülmüştür ki batıda modernleşmeyle başlayan süreç din, ekonomi ve siyaset dinamiklerindeki bir takım değişimi beraberinde getirmiştir. Değişimlerin sosyal hayattaki yansımalarını ise aile kurumu içerisinde gözlemlemek mümkündür. Bir taraftan sanayileşmeyle başlayan süreçte ortaya çıkan işçi sınıfı diğer bir taraftan sınıfsal hiyerarşinin değişmesiyle ortaya çıkan burjuva sınıfı aile tanımını etkilemiştir. Söz konusu iki sınıfın şekillenmesiyle toplumsal hayatta çekirdek aileler ön plana çıkmış ve anne-baba-çocuk ilişkisi farklı bir boyuta çıkmıştır. Sağlık alanındaki ilerlemeler neticesinde bebek ölümlerinin azalması ve bazı çocuk hastalıklarına çözüm yine ebeveyn ve çocuk arasındaki bağı kuvvetlendirmiştir. Farklı alanlardaki gelişmeler sonucunda da yeni bir çocukluk tanımı ortaya çıkmış, sonraki süreçte de egemen siyasal sınıfların nezdinde zamana ve topluma göre de çocukluğun tanımı değişmiştir. Burjuva sınıfının geleceğin mülk sahipleri olarak gördükleri çocukların eğitilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır ve özellikle 16. ve 17. yüzyıl itibariyle okullarda eğitim almaya başlayan çocuklar için yeni bir dünyanın kapıları açılmıştır.

Osmanlı tarihine bakıldığında da politik söylemlerin ve dönem politikalarının çocukluk tanımı üzerinde etkili olduğunu görmek mümkündür. “Maarifperver

padişah” olarak isimlendirilen Abdülhamid, modern eğitim politikalarına önem vermiş, devletin okul sayısını arttırmıştır. Eğitime verilen önemin ardında yatan nedenlerden birisi ise padişaha itaat eden sadakatli ideal nesli yetiştirmektir. Çocuklara karşı yaklaşımda okullarda bu minvalde gelişmiştir. İttihat ve Terakki döneminde ise ideal çocukluk, geleceğin kurucu olarak yani müstakbel vatandaşlar ve askerler olarak görülmüştür, eğitim politikaları bu yönde geliştirilmiştir. Özellikle Balkan savaşları döneminde çocukluk tanımı militarist eğitimle özdeşleşmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Balkan savaşları dönemindeki çocukluk algısının nasıl değiştiği, egemen siyasal söylemin ve dönem şartlarının bu duruma etkisi otobiyografiler üzerinden incelenecektir.



3. İKİNCİ BÖLÜM

3.1) Anı ve Otobiyografilerde Değişen Çocukluk Algısı ve Savaş

Toplumsal yaşamda uzun vadeli veyahut kısa vadeli birçok sorunu beraberinde getiren savaşlardan aile kurumu ve en çok da korunmaya muhtaç olan çocuklar etkilenmektedir. Çocukların savaştan fiziksel ya da zihinsel olarak nasıl etkilendiklerini idrak edebilmenin yollarından birisi savaş dönemini bizzat tecrübe eden çocukların düşünce dünyasına dâhil olmaktır. Bu da ancak savaşa şahitlik eden çocukların yazdıklarını okumakla mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde de Balkan savaşları dönemine bizzat çocuk olarak şahit olan ve bu dönemleri günlüklerinde / hatıralarında yazanların eserleri ve bu döneme şahitlik eden yetişkinliklerin çocuklara dair olan gözlemleri yorumlanmaya çalışılacaktır. Örneğin savaş nedeniyle yoksul kalıp çocukken evin reisi olma sorumluluğunu taşıyan Şevket Süreyya Aydemir ya da savaş nedeniyle ailesi dağılan, göç etmek zorunda kalan ve savaş öncesinde çocuklara verilen eğitim hakkı gibi temel bir haktan istifade edemeyen Selma Ekrem gibi yazarları kaleme aldığı hatıralarından hareketle savaşın çocukların hayatına nasıl dâhil olduğu, çocukların zihin dünyasını nasıl etkilediği ve çocukların nasıl politize edildiği tartışılacaktır.

3.2) Savaş halinde olmanın toplumsal karşılığı ve çocuklar üzerindeki etkisi

Savaş ve savaşın getirdiği psikoloji bireyleri, aileleri ve toplumu derinden etkilemektedir. Savaş nedeniyle temel gereksinimlerini sağlayamayan insanlara yoksulluğa sürüklenmiş, bazıları ise sevdiği insanları kaybetmişlerdir. Savaşın fiziksel ve zihinsel etkileri fiilen savaş sona erdiğinde bitmemekte ve ömür boyu sürebilmektedir. Savaşın etkilerini uzun süre ve derinden hissedenler arasında kritik bir dönemde bulunan çocukların yeri ayrıdır. Çocuklar korunmaya ihtiyaç duydukları bir dönemde savaş ortamı içerisinde kendilerini bulduklarında bu korunmadan mahrum kalmaktadırlar. Savaş nedeniyle sevgi ve huzur ortamının yok olması çocuklarda psikolojik ve psikososyal travmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Çünkü savaş, istenilmeyen bir şekilde çocukların dünyasına dâhil olarak güvenli ortamlarını ellerinden almaktadır. Savaşın etkileri çoğu zaman çocukların yaşam alanlarına kadar girmiştir ve onların gündelik aktivitelerini engellemiştir. Çocukluk

döneminin en önemli aktivitelerinden birisi olan mahalledeki çocuklar ile oyun oynama birçok defa sekteye uğramıştır. Balkan savaşları dönemindeki savaş ortamını ve savaşın çocuklar üzerinde oluşturduğu etkileri Aydemir'in anılarında gözlemlemek mümkündür. Çocukluk anıları Balkan savaşları ile biçimlenen yazar sokakta oyun oynadıkları esnada silah sesleri duyulursa mahallenin sokaklarının hemen boşaltıldığından ve oyunlarının yarıda kesildiğinden bahsetmektedir (Aydemir, 1976, s. 10). Savaşın mağdur çocuklarından birisi olan Selma Ekrem'in anılarında da ancak Yunanlıların artık adaya gelmeyeceklerini düşündükleri zaman çocukların oyun oynamaya başlayabildikleri anlatılmaktadır (Ekrem, 1998, s. 207). Oyun, çocukların aktif oldukları sosyalleşme ve öğrenme aracıdır ve çocukların sahip olduğu haklardan birisi olarak genel kabul görür, sağlıklı bir gelişim için tavsiye edilir. Ancak savaş dönemi çocuklarına bu hakkın verilmediği gözlemlenmektedir. Aydemir'in de anılarını kaleme alırken oyununun yarıda kalışını unutmaması ve bu kötü izlenimi kayda geçmesi çocuk dünyasındaki yıkımın bir uzantısı olarak değerlendirilebilmektedir.

Çocukların dünyasındaki yıkım oyunlarının yarıda kesilmesiyle kalmamıştır ve çocuklar, savaşların yarattığı fiziksel tahribatın yanında, savaşın sebep olduğu psikolojik tahribattan da etkilenmişlerdir. Fiziksel acılar beraberinde psikolojik sorunları da getirmiştir. Özellikle savaşta çocukların yaralanması ya da aile fertlerinin yaralanması veyahut ölmesi çocukları psikolojik olarak etkilediği gözlemlenmektedir. Bu duruma örnek teşkil edecek bir hadiseyi Aydemir'in anılarında görmekteyiz. Balkan Savaşı sürecinde Aydemir'in havuz kenarındaki uykusu da yine konağın oğlunun, konağa gelecek cesedi ile kesilmiştir. Ev ahalisi Aydemir'in bu olaydan etkilenmemesi için onu ortamdan uzaklaştırmaya çalışmıştır. Anılardan anlaşıldığı üzere Arap halayık, çocuk yaşta olan Aydemir'in cenazeden etkilenmemesi için onu konağın içerisine götürmüştür (Aydemir, 1976, s. 11). Yine Aydemir'in anılarından öğrenildiği üzere yazarın bir yakını askerde çocuğunu kaybetmiştir ve çocuğuna olan hasretini Aydemir'i çocuğu yerine severek dindirmeye çalışmıştır (Aydemir, 1976, s. 11). Bu örnekler bir taraftan çocuğun savaşın içine çekildiğini, bir şekilde savaşa tanıklık ettiğini göstermekle birlikte bir taraftan da Arap halayığın konağa gelen cesedi Aydemir'in görmemesi için uğraşması çocuklara karşı geliştirilen bir hassasiyet de olduğunu göstermektedir. Bu

anekdotta bir tarafta savaşta vefat eden bir çocuk bir tarafta ise güçsüz ve masum olduğu düşünülerek cesedi görmesi engellenmeye çalışılan bir çocuk görülmektedir. Ancak cesedi dahi görmemesi için uğraşılan Aydemir de savaşın getirdiği olumsuzlukların muhatabı olacaktır. Savaşın çocuklar üzerindeki en önemli olumsuz etkilerden birisi ise hiç şüphesiz çocuk ölümleri ve yaralanmalarıdır. Bizzat Balkan Savaşı'na katılan Durukan, medreseye düşen bir merminin on beş yaşındaki bir kız çocuğunu şehit ettiğini yazar (Durukan, 2022, s. 150). Yine Durukan'ın kaleminden bir bombardıman sırasında bir merminin saatçinin evine düştüğünden ve hane halkından yalnızca kırk günlük bir çocuğun kurtulduğunu okuruz (Durukan, 2022, s. 283). Bu iki örnek de savaşın çocukların hayatında bıraktığı fizyolojik / psikolojik etkileri gözler önüne sermektedir. İlk örnek savaşın, çocukların yaşama özgürlüklerini ellerinden alacağını ikinci örnekte ise savaş nedeniyle ailesini kaybeden çocukların anne babayı ve sevdiklerini kaybetme travmasıyla karşılaştıklarını göstermektedir. Aydemir de Gelibolu ve Çanakkale'den dönen bir geminin yaralı ve sakat çocukları İstanbul'a getirdiğiyle ilgili bir anekdot düşmektedir (Aydemir, 1976, s. 71). Aydemir'in yaralanmasından bahsettiği çocuklar kaza kurşunlarına denk gelmiş olabilirler veyahut aktif olarak savaşa katılmış olabilirler bu durumla ilgili net bir bilgi söz konusu mevcut değildir ancak iki durumda da çocukların, savaşın fiziksel etkilerinden muaf olmadıklarını gözler önüne sermektedir.

Savaşın etkileri, çocukların gelişim dönemlerinde hayatlarına girdiği gibi daha çocuklar dünyaya gelmeden de hayatlarını şekillendirebilmektedir. Savaşın olumsuz etkileri ile Ergeneli anne karnındaki beşinci ayında tanışır. Ergeneli'nin babası Trablusgarp Savaşı'nda yedek subay olarak görevlendirilir ve bunun üzerine ailesini görevli olduğu Rodos'tan İstanbul'a gönderir. Ergeneli de babası savaştayken dünyaya gözlerini açar (Ergeneli, 1993, s. 15-17). Babasıyla ilk görüşmeleri de ancak Balkan Savaşı'nın sona ermesiyle gerçekleşir (Ergeneli, 1993: 34). Ergeneli'nin yaşadığı bu süreç savaş nedeniyle dağılan bir ailenin örnek profilini çizmektedir. Ailenin zorunlu şartlar nedeniyle parçalanması kritik dönemdeki çocukların hayatlarında olumsuz etkiler bırakmakta ve çocuklarda güven probleminin oluşmasına neden olmaktadır.

Döneme şahitlik eden önemli kişilerden bir diğeri Semiha Ayverdi'dir. Semiha Ayverdi'nin Balkan savaşları ile tanışıklığı evdeki sessizlikle ve babasının yokluğuyla başlamıştır (Ayverdi, 1974, s. 56). Savaş öncesinde misafirlerle dolup taşan eve artık hüznü bir hava hâkimdir. Ayverdi bu durumu, Trablusgarp Savaşı ile karşılaştırmış ve bu savaşın günlük yaşayışta bir değişikliğe neden olmazken Balkan Savaşı'nın günlük hayatı değiştirdiğini ve aksattığını yazmıştır (Ayverdi, 1974, s. 56). Ayverdi, savaşın çocuklar üzerindeki etkisini ise “[b]iz çocuklar artık iliklerimize işleyen bir harb fâciâsiyle haşır neşir olmakta idik” diyerek anlatmaktadır (Ayverdi, 1974, s. 62). Ayverdi, anılarında Balkan Savaşı'yla birlikte savaşla yüzleştiğini belirtmektedir. Artık savaş, hikâyeler ve oyunlar aracılığıyla zihin dünyasında var olanın ötesinde duyulan, görülen ve içinde yaşanılan bir gerçekliktir (Ayverdi, 1974, s. 71).

Savaş neticesinde ortaya çıkan kaotik ortam ailelerin çocuklara verdikleri telkinleri, çocukların özellikle dışarıda ve arkadaşlarıyla ilişkilerinde nelere dikkat etmeleri gerektiğine dair yeni tavır ve davranışların oluşmasına da sebep olmuştur. Bu hususta, günlük hayat içerisinde çocukları korkutmak için anlatılan hikâyeler de savaş dönemini yaşayan çocukların zihin dünyasına dair ipucu vermesi bakımından kıymetlidir. Aydemir kendilerine sürekli telkinlerde bulunan büyüklerinin onlara sokakta altın görürlerse almamaları gerektiğini altından bomba çıkma ihtimali olduğunu söylediklerini aktarmaktadır (Aydemir, 1976, s. 14). Aynı konudaki bir başka öğüt ise birisi şeker verecek olursa katiyen alınmaması gerektiği bu şekerin bir dinamit olabileceğinin söylenmesidir (Aydemir, 1976, s. 14). Aydemir, bu tür hikâyelerin çocuk zihninde bıraktığı izleri “boş ve bütün çocuklarınki gibi her verileni almak için işleyen hayal gücüm, hep korkular mücadelelerle örülürdü” şeklinde ifade etmiştir. (Aydemir, 1976, s. 15). Berkman da savaşın üzerinde bıraktığı etkiyi “Balkan Savaşlarından beri kafalarımız savaş felâketleriyle dolmuştu” (Berkman, 1998, s. 34) şeklinde açıklamıştır. Aydemir'in ve Berkman'ın ifadelerinden anlaşıldığı üzere savaş, sadece kısa vadede değil uzun vadede de olumsuz etkileri beraberinde getirmiştir. Nitekim Aydemir, savaş ortamında büyümenin psikolojik baskısını “korku ile mücadele eden bir çocuk zihni” tanımıyla anlatmıştır.

Balkan Savaşı yıllarında on beş yaşında olan Hasan Ali Yücel üzerindeki savaşın ilk etkisi muhacirlik konusunda olmuştur. Yücel'in Mustafa Dayı olarak hitap ettiği bir tanıdığı 93 muhacirlerindendir ve göç hikâyesini öncesinden Hasan Ali'ye anlatmıştır. Ancak Hasan Ali'nin muhacirlikle ilk yüzleşmesi 1912 Balkan Harbi'nde gerçekleşmiştir (Yücel, 2019, s. 87). Bu yüzleşmenin kendisine hissettirdiklerine de *Mektepli* isimli çocuk dergisine gönderdiği “İntikam Olsun” yazısında yer vermiştir (Yücel, 2019, s. 87-89). On beş – on altı yaşlarındaki Hasan Ali kaleme aldığı bu yazıda “[y]orulan zihnimi biraz dinlendirmek ve bedbaht vatanımın derin ve mühlik yaralarını hissederek onun hâr aşkıyla sızlayan kalbimi bir parça teskin etmek istiyorum” diyerek duygularını ifade etmiştir (Yücel, 2019: 88). Dolayısıyla çocukluk tanımının yetişkinliğe yaklaştığı bu dönem, çocukların gelecek nesillerin temsilcileri olarak görülmelerine dolayısıyla tekrar savaş günlerinin yaşanmaması adına politize olmalarına neden olmuştur. Nazım Hikmet'in on bir yaşında iken kaleme aldığı ilk şiirlerinden birisi “Feryâd-ı Vatan”, Balkan savaşlarındaki yenilgiden dolayı duyduğu üzüntüyü ve yurdu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak isteğini şu sözlerle yansıtmaktadır: “Sisli bir sabahtı henüz / Etrafi sarmıştı bir duman / Uzaktan geldi bir ses ah aman aman! / Sen bu feryâd-ı vatani dinle işit / Dinle de vicdanına öyle hükmet / Vatanın parçalanmış bağı / Bekliyor senden ümit” (Bezirci, 1975, s. 12). Yücel'in ve Nazım Hikmet'in çocuk yaşta kaleme aldıkları şiirlerinden anlaşılacağı üzere çocuk zihinleri vatanın içinde bulunduğu zor durumla meşguldürler ve kendilerine bu durumu dert edinmişlerdir. Yine Ergeneli'nin çocukluk yıllarına ait olan güzel yazı defterinin bir yüzünde “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Mektep Defteri” yazarken diğer yüzünde ise “Balkan Harbinde Muhaceret” başlıklı bir yazı bulunmaktadır (Ergeneli, 1993, s. 82). Bu durum çocukların güzel yazı defterlerinin bir propaganda aracı olarak kullanıldığını ve çocuklardan geleceğin kurtarıcısı olmalarının beklendiğini işaret etmektedir. Dolayısıyla savaş dönemi çocukları hem eğitim hayatlarında hem de gündelik hayatta savaşla yüz yüze gelmektedirler.

Savaşın çocuklar üzerindeki en önemli etkilerinden iki tanesi yetersiz beslenme ve salgın hastalıklardır. Savaş ortamında ekonomik ve tarımsal birçok faaliyetin sekteye uğraması ve neticesinde elde edilen verimin düşmesi veya yüksek fiyatlar alt sınıfa veya orta sınıfa mensup birçok ailenin yeterli gıdaya erişimini engellemiştir. Dönem

şartlarında ekonomik olarak iyi halli sayılabilecek olmasına rağmen Ergenelilerin evi de çocuklarını uyuz, tifüs, kızamık ve zatürreden koruyamamıştır. Adnan Ergeneli, gıdasızlık nedeniyle düşük olan bağışıklık sistemlerinin hastalıklara davetiye çıkardığını ve geçirdiği hastalıkları anlatmaktadır (Ergeneli, 1993, s. 99). Babası, hastalık döneminde Ergeneli için narenciye bulmuşsa da 1920 kışına gelindiğinde ekmek bulmak bile büyük bir mesele halini almıştır (Ergeneli, 1993, s. 100). Bu duruma dair benzer bir örneği İzzettin Dinamo'nun hatıralarında görmekteyiz. Doğumundan itibaren zor yaşam şartlarına maruz kalan Dinamo'nun hayatı Balkan savaşları sürecinde daha da zorlu bir hâl almıştır. Dinamo'nun babası ve 15 yaşındaki abisi askere alınmıştır (Akt. Seyda, 2009, s. 102). Aile reislerinin askere alınmasıyla da Dinamo, annesi ve beş küçük kardeşi açlıkla sınanmaya başlamışlardır ancak Dinamo'nun üç kardeşi açlığa karşı koyamayıp vefat etmişlerdir (Akt. Seyda, 2009, s. 102).

Savaşın çocuklar üzerindeki en trajik etkisi ölümler ve açlık olmuştur ancak uzun vadede bakıldığında salgın hastalıklar da çocukların hayatında derin izler bırakmıştır. Balkan Savaşları sonrasında İstanbul'da muhacir göçü yaşanmıştır ve göç eden insanlarda salgın hastalıklar cereyan etmiştir (Ayışığı, 2020, s. 50) . Öyle ki bu süreçte Hilali- Ahmer Cemiyeti aktif olarak çalışmıştır ve hasta muhacirler için tedavi çadırları kurulmuş ve kapasitenin üzerinde hasta olduğu için kamu binaları ve camiler hastaneye çevrilmiştir. Hadımköy Hastanesi de koleraya yakalanan muhacirlere mahsus kurulmuştur (Ayışığı, 2020, s. 50-51). Savaşın mağdur çocuklarından olan Selma Ekrem ve esir düşen babası, esirlerin serbest bırakılmasıyla İstanbul'a dönmüşler ve savaştan uzakta rahat bir nefes alacaklarını düşünmüşlerdir. Ancak bu sefer de çocuklar, yük gemisiyle yaptıkları uzun ve zahmetli yolculukta hastalık kaptıkları için kızamık olmuşlardır (Ekrem, 1998, s. 236).

Balkan Savaşları'nda sadece ordu mensupları değil sivil halk ve daha özelde ise çocuklar düşmanın saldırılarına maruz kalmışlar ve travmatik bir tecrübe olarak savaşı yaşamışlardır (Ginio, 2020, s. 229-231). Savaşın çocukların hayatındaki büyük etkisini ve bıraktığı izi anılarda görmek mümkündür. Kendi kuşağının savaşlar çağında doğup büyüdüğünü söyleyen Ediz, savaşların aile hayatlarında derin yaralar açtığını belirtmektedir (Akt. Seyda, 2009, s.118). Nitekim Balkan savaşları

başladığında babası ile Gorajde kasabasına gitmek zorunda kalmışlar ancak ailenin geri kalanını Taşlıca'da bırakmışlardır (Akt. Seyda, 2009, s. 118-119). Balkan savaşları sona erdiğinde ancak kasabalarına dönebilmişlerdir ancak bazı aile büyüklerini savaşta kaybetmişlerdir (Akt. Seyda, 2009, s. 120). Ediz'in hatıralarında da görüldüğü üzere savaş nedeniyle göç etmek ve ailesini geride bırakmak zorunda kalan bir çocukla karşılaşırız. Selma Ekrem'in anılarında vapur yolculukları hep neşeli ve güzel bir hatıra olarak yer alır. Ancak bu durumun istisnası Balkan savaşlarının başladığı dönemdir. Ekrem'in dayısı savaşa gidecek olanlar arasındadır ve bu durum aileyi karamsar bir havaya sürüklemiştir (Ekrem, 1998, s.01-202). Ekrem bu ruh halini şöyle anlatır: “Yolculuk bir işkence gibi geçmişti. Annemin üzüntüsü bir türlü geçmemiş, bu bizi de çok etkilemişti. Önceki yolculuklarımızda yaptığımız gibi gemiyi baştan aşağı dolaşmamış, annemle birlikte kamarada oturmuştuk” (Ekrem, 1998, s.202). Ekrem'in aktardıkları savaşın, bir çocuğun gündelik hayatına ve zihin dünyasına ulaştığında en korunaklı olarak görülen ailenin dağılmasına ve çocuk heyecanı ya da çocukça fikirler olarak adlandırılabilir olguların yerini savaşın karamsar havasına bırakmasına neden olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Savaş ortamının meydana getirdiği karamsar ortam ve çocukların en yakınlarının mutsuzluğuna şahit olması psikolojik olarak da kişi üzerinde derin yaralar açmıştır. Örneğin Selma Ekrem, savaşın başladığını öğrendiği vapur yolculuğunda ilk defa tanımadığı insanlara karşı kötü duygular beslediğini belirtmektedir (Ekrem, 1998, s. 202). Bu duygunun ardında yatan neden ise vapurdaki Rumların eğlenerek savaşa gittiklerine şahit olmasıdır (Ekrem, 1998, s.202).

Babası Midilli'de görevlendirilince Selma Ekrem ve ailesi Midilli'ye taşınmışlardır. Ancak savaşın sesi buradayken daha yoğun hissedilmeye başlanmıştır ve Selma Ekrem bu durumu “gece gündüz korku içinde yaşıyorduk” diyerek aktarmaktadır (Ekrem, 1998, s. 204). Hatıralarında da anlaşıldığı üzere Selma Ekrem ve kardeşi Beraat adada sürekli olarak düşman ne zaman gelecek korkusuyla yaşamışlardır. Bir gün pencereden gördükleri geminin savaş gemisi olması ihtimaline karşı Beraat, dadısına “[d]adı, savaş gemileri bizi topa mı tutacak? [...] “[o] uzaklıktan bizi öldürebilirler mi?” tarzında korkusunu anlatan sorular sormuştur (Ekrem, 1998, s. 206).

Kâbuslarla dolu bir gecenin ardından uyanan Ekrem, adanın düşman savaş gemileriyle dolduğunu görünce nefretinin bir kez daha perçinleştiğini söyleyerek “[ş]u gemileri bir yok edebilseydim gözlerimin önünden, acımasız toplarını kentin üzerinden bir uzaklaştırabilseydim” diye düşünür (Ekrem, 1998, s. 210). Selma Ekrem ve ailesi Midilli’den gemi ile ayrıldıkları esnada gemiye birkaç küvet getirilmesi üzerine anne Ekrem, bizi burada boğacaklar diye serzenişte bulunur. Bunu duyan çocuk Selma Ekrem bütün gece boyunca yüzme de bilmediğini düşünerek uyumamaya çalışmıştır (Ekrem, 1998, s. 224). Pire’de bir otele yerleştirilen aile bir süre burada idare etmek zorunda kalır. Selma Ekrem ve küçük kardeşi ise burada gizlice iskambil kâğıdı oynayarak çocukluklarını yaşamaya çalışırlar ancak bu da başarılı olamaz çünkü Ekrem bu oyunlardan da tat alamadığını ve mutlu günlerinin geride kaldığını ifade eder (Ekrem, 1998, s. 227).

Savaş çocukların sadece yolunda giden günlük hayatlarına ya da oyunlarına değil eğitimlerine de ket vurmuştur. Halaçoğlu’nun incelemiş olduğu Balkan savaşı dönemi Osmanlı arşiv belgelerinde zorunlu göç nedeniyle İstanbul’a gelen bazı öğrencilerin durumuna dair belgelere ulaşılmıştır. Örneğin burada Füyuzat mektebine muhacir olan on yoksul çocuğa ücretsiz eğitim verildiği, Selânik Ziraat Mektebi’nden gelen on bir öğrencinin Halkalı Ziraat Mektebi’ne kaydedildiği, yetmiş yedi kız öğrenci için parasız yatılı okulda kontejyan açıldığı bilgilerine ulaşılmaktadır (Halaçoğlu, 1990, s. 118-119). Ancak bu gibi girişimler muhacir öğrencilerin yerleştirilmesinde yeterli olamamış ve dönem içerisinde eğitim açığı oluşmuştur (Halaçoğlu, 1990, s. 120). Savaş sürecinde eğitime ara vermek zorunda kalan öğrencilerden birisi ise Selma Ekrem’dir. Midilli Adası’nda bir savaş gemisi gözüktükten sonra Selma Ekrem’in annesi çocuklarını okula göndermekten vazgeçmiş ve savaş nedeniyle Ekrem ve kardeşlerinin eğitim hayatı sekteye uğramıştır. Ekrem bu durumu şöyle açıklamıştır: “Annem bizi okula gönderme düşüncesinden bütün bütün vazgeçmişti. Savaş gemisi bir akbaba gibi başımızda dönüp dururken, kimin aklına gelirdi ki bu zaten?” (Ekrem, 1998, s. 207). Aydemir’in çocukluğunu geçirdiği Edirne’nin kenar mahallesinde çocukların okula gönderilmediği ya da gönderilemediğine dair ipucunu anılarında görmek mümkündür. Mahallesindeki okula giden tek çocuğun kendisi olduğunu ve biraz

çalışabilecek yaşa gelen çocukların bir dükkâna çırak olduklarını ya da tarım işlerinde çalıştıklarını aktarır (Aydemir, 1976, s. 30).

Balkan savaşları neticesinde Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardaki Müslüman halk zulümden kaçmak için önce Edirne'ye oradan da İstanbul'a göç etmiştir. Balkanlardan İstanbul'a doğru ilerleyen yoğun göç hareketi muhacirlerin yerleştirilmesi, yolculuk esnasında yakalanan salgın hastalıklar, yerli halk ve muhacirlerin uyumu, çocukların eğitimi gibi yeni sorunları ortaya çıkarmıştır (Acer, 2008, s. 54). Göç neticesinde zuhur edilen belli başlı sorunlar bunlar olsa da bizzat göç yolculuğu da zihinsel ve bedensel olarak zor bir süreç olmuştur. Kırklareli doğumlu Arman için Balkan savaşları koyu sislerle gömülü bir göç hikâyesidir. Yazar, savaş sonrası ailesinin İstanbul'a olan göçünü ve çocuk zihninde canlananları şöyle ifade etmektedir:

“Balkan Savaşı'nda ailemin, bin bir güçlük içine, her şeyini bırakarak İstanbul'a kaçışını hayal meyal hatırlıyorum. Bir insan seli, bağırıp çağırmalar, birbirini kaybeden analar, babalar, çocuklar, bir türlü yürümeyen, kapılarına kadar insan ve sefalet dolu bir tren yolculuğu, [...]" (Arman, 1971, s. 37). Birincil ağızdan aktarılan bu anılar savaşın çocukların günlük yaşamına dâhil olan hatta çocukların çocukluklarına ara verdikleri bir dönem olarak nitelendirilebilmektedir. Nitekim savaşın meydana getirdiği kaos içerisinde çocuklar aile ve hatta devlet tarafından korunamaz duruma gelmişler, eğitimleri, oyunları ve akran ilişkileri de bu durumdan olumsuz bir yönde etkilenmiştir.

Anne ve babalarını kaybeden çocuklar özellikle yoksul kesimin çocukları savaş ve sonrasında gerçekleşen göç nedeniyle ortaya çıkan geçim sıkıntısıyla baş etmeye çalışarak anne-babalık görevini yerine getirmek ve ev geçimini yüklenmek zorunda kalmışlardır. Örneğin savaşın ve göçün en yoğun hissedildiği Edirne'de çocukluğunu geçiren Dinamo, ailesini geçindirmesi gerektiğini düşünerek çalışmak istemişse de yaşı çok küçük olduğu için işe alınamamıştır (Akt. Seyda, 2009, s. 102). Bu durum savaşın getirdiği olumsuzluklarla mücadele içinde olan beş yaşındaki bir çocuğun çocuklukla arasına giren büyük mesafeyi göstermektedir (Akt. Seyda, 2009, s. 102). Yazar, Balkan Savaşı'nın Rumelili göçmenlerinin Karadeniz'i doldurmasıyla birlikte açlık sorununun daha da büyüdüğünü belirtmektedir (Akt. Seyda, 2009, s. 102). Öyle ki “altı yaşındaydım artık, epey bir şeylere aklım eriyordu. Ailenin geçim yükünü

omuzlamak istiyordum” diyerek geçim sıkıntısına altı yaşındaki bir çocuk olarak çözümler aramaya başlamıştır (Akt. Seyda, 2009, s. 102). Dinamo’nun çocuk omuzlarına binen bu ağır yük aşağıdaki pasajda kendisini tüm ağırlığıyla hissettirmektedir:

“Geceleri bahçelerden lahana çalmaya gittim. Bunları suda haşlayıp yedik. Ekmek denen nesne çoktan yitkilere karışmıştı. Anam da bir yandan ısırganotu haşlıyor, deniz suyu kaynatıp elde ettiği tuzla, sağ kalan bizlere yediriyor, bizi ölümden kurtarmaya çalışıyordu. Ben, günün birinde, mezbananın oralarda gezerken, ırmağın üzerine uzanan büyük künkten suya kanlı sularla birlikte bir yığın da bağırsak falan aktığını gördüm. Bunları hem köpekler hem de yoksul çocuklar, adamlar çekiştiriyordu. Ertesi gün, anamdan bir kova isteyip, sıcak kanlar akan künkün altında yer aldım. Sonra, koyun bağırsakları akmaya başlayınca, orda bekleyen köpeklerle birlikte atıldım. Köpekler de açlıktan köpekliklerini yitirdiğinden bana hiç hırlamadılar. Kapabildiklerimizi paylaştık. Bir kova dolusu bağırsakla eve vardığımda anam, kardeşlerim bayram etti (Akt. Seyda, 2009, s. 103).”

Bu anlatıda da “köpekler de açlıktan köpekliklerini yitirdiğinden” ifadesi önemlidir. Çünkü burada savaşın getirdiği açlık nedeniyle çocukluğunu yitiren bir Dinamo da söz konusudur. Dinamo’nun hatıralarının devamında ise abisi ve babasının şehit olduğunu annesinin de açlıkla mücadele edemediği için çocuklarını Darüleytan’a yazdırdığını ve daha sonra vefat ettiğini öğrenmekteyiz. Dinamo’nun yaşantısı savaşın dağıttığı ve çocukların çocukluklarını unuttuğu bir tabloyu gözler önüne sermektedir (Akt. Seyda, 2009, s. 103). Dinamo’nun anılarında görüldüğü üzere savaş ve göç sonrası dönem çocukların, çocuk olmaya ara verdikleri, eğitimden mahrum kaldıkları ve ağır sorumluluklar yüklendikleri bir dönem olmuştur. Nitekim bu dönemde öksüz ve yetim çocukların Darülaceze’ye, göç eden kimsesiz kız çocuklarının Darüşşafaka’ya yerleştirilmeleri, şehit çocuklarının ve fakir çocukların eğitim alabilmesi için yapılan çalışmalar da eksikliklerin var olduğunu ve giderilmeye çalışıldığını gösteren faaliyetlerdir (Acer, 2008, s. 36-37).

3. 3) Militarist çocuk yetiştirme kaygısının otobiyografilere yansımaları

Halkın yani sivil alanın askerileştirilmesi, militarizmdir. İlk militarizm hareketleri Avrupa tarihinde cereyan eden Fransız ve Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu durumun nedeni ise devrimlerden sonra savaşın da şekil değiştirmesi ve topyekûn savaşların başlamasıdır. Söz konusu devrimlerin ve teknolojik gelişmelerin etkisi neticesinde asker ve sivil halk arasındaki ilişki silikleşmeye başlamıştır

(Gürsoy, 2021, s. 23). Asker ve halk arasındaki kesin çizgilerin kalkması, sivil halkın askeri eğitimler almasını zorunlu haline getirmiştir. Dolayısıyla ilk olarak Fransa’da militer eğitim denen kavram hayat bulmaya başlamıştır.

Militer eğitim, savaş çıkma olasılığına karşı gençleri askerliğe hazırlamak için verilen eğitimdir. Müstakbel askerler olarak görülen çocukların olası bir savaş durumu için askerlikten önce eğitim almaları zorunluluk haline gelmiştir (Gürsoy, 2021, s. 20). Militer eğitim, okullardaki disiplini askeri sisteme benzeterek örneğin davul ve boru sesleri ile toplanmalar, resmi üniformalar vs. verilmeye başlanmıştır. Okulların askeri sisteme benzetilmesinin yanı sıra jimnastik, beden eğitimleri ve atış talimleri de okullarda verilmeye başlanmıştır (Gürsoy, 2021, s. 23). Fiziksel eğitim bu derslerle verilirken çocuklarda millî his uyanmasını sağlamak için de tarih ve edebiyat dersleri aracı olarak kullanılmıştır (Alkan, 2008, s. 60).

Avrupa’daki militer eğitim, modernleşmeyle birlikte Osmanlı müfredatına da yerleşmiştir. Beden eğitimi dersleri; ilk olarak 1863 yılında Mekteb-i Harbiye’ye, 1869’da Maarif-i Umumiye Nizannamesi ile tüm rüştiyeye, 1911’de idadilere, 1912’de ise Mekteb-i Sultani’lerin müfredatına konulmuştur (Gürsoy, 2021, s. 39-41) Balkan savaşları sonrasındaki dönemde yetişen militarist çocukların bu duruma nasıl hazırlandıklarını Aydemir’in anılarından takip etmek oldukça kıymetlidir. En başta Edirne’nin bir kale şehri olduğu için kimsenin asker ruhundan uzaklaşamayacağını belirten yazar askeri rüştiyeye yazıldığında da hiç zorlanmadığını anlatır (Aydemir, 1976, s. 39). Kendini bu duruma yani asker olmaya hep hazır olduğunu söyleyen Aydemir, “büyük bir devletin varlığını kılıcıyla koruyacak” kimse rolüne bürünmüştür (Aydemir, 1976, s. 39).

Burada Aydemir’in çocukken oynadığı savaş temalı oyunların etkisi bir kez daha göze çarpmaktadır. Aydemir, çocukken oynadığı çetecilik, baskın ve esir oyunlarının eskide kaldığını şimdi ise gerçek savaşa hazırlandığını belirtir (Aydemir, 1976, s.39). Örnekten de anlaşıldığı üzere çocukken oynanan oyunlar çok da geride kalmamış ve çocuk Aydemir’in zihninde onu savaşı bekleyecek kadar etkilemiştir. Çocukların gönüllü olarak orduya katılmak istemeleri de Aydemir’le benzer bir çocukluk sürecinden geçmeleriyle ilintilidir (Aydemir, 1976, s. 47)

Aydemir'in zihni sadece bu oyunlarla değil okuldaki büyük portrelerle de şekillenmektedir. Sınıfın duvarlarında büyük muharipler olan "Fatih'in, Yavuz Selim'in, Napolyon'un, Büyük Federik'in resimleri asılı"dır (Aydemir, 1976, s. 40). Padişah ise "en büyük muharip ve gazi olarak anılırdı. Ama hiçbir yerde resmi görülmezdi" (Aydemir, 1976, s.40). Okulda verilen eğitim neticesinde Aydemir'in zihninde oluşturduğu misyonu ise şöyledir: "Devletimiz bir cihangir devletti. Bir imparatorluktu. Bu cihangir devleti atarlarımız bir aşiretten çıkarmıştı. Onu korumak ve daha da büyötmek... İşte bizim vazifemiz buydu" (Aydemir, 1976, s. 40). Yani Aydemir küçükken oyunlarında, hayal dünyasında canlanan savaşı ve savaşın nedenlerinin teorik kısmını da okulda öğrenmektedir.

Aydemir hatıralarının ilerleyen kısımlarında (Balkan yenilgisi döneminde) uğradığı hayal kırıklığını çocukluk hayalleriyle iç içe bir şekilde anlatmaktadır. Ona göre bu yenilgi özellikle Türk çocukları için sükûtu hayaldir. Çünkü Türk çocuğu en başından beri zafer ve cihangirlik için hazırlanmakta ve bunu ümit etmektedir (Aydemir, 1976, s. 53). Zihinlerde oluşan bu güçlü düş kırıklığının yerini bir sonraki dönemde intikam duygusu alacaktır (Aydemir, 1976, s. 55). Aydemir, "[b]u duygu, uğradığımız felaketten, hatta Allah'ı bile mesul tutacak kadar kuvvetliydi" diyerek intikam hissinin kuvvetini ifade etmektedir (Aydemir, 1976, s. 5). Özel olarak Aydemir'in hayatındaki bir sonraki süreç ise köy öğretmenliği hedefi olmuştur. Aydemir, mevcut yaraların sarılacağı tek yerin eğitim çatısı altında olacağını düşünmüştür (Aydemir, 1976, s. 415).

Çocuklara verilen militer eğitim okullarla sınırlı kalmamış eğitimin başladığı ilk yer olan aile ortamında da çocuklar askerileştirilmeye ve muhtemel bir sınava zihinsel olarak hazırlanmaya çalışılmıştır. Savaşın etkileri kadınların bir araya geldikleri ev toplantılarında dahi hissedilir olmuştur. Aydemir'in aktardıkları üzere kadınlar küçük dedikodular yaptıktan sonra çete ve komita hikayeleri anlatmaya başlamış. Hikâyelerin muhatap olduğu kesimse büyük oranda çocuklar olmuştur. Şevket Süreya'nın zihninde kalan hikâyeleri incelendiğinde anlatımdaki temel amacın çocukları olası tehlikelerden korumak ve de müstakbel asker olan çocukları olası savaşılara hazırlamaktır. Aydemir bu durumun kendisinde bıraktığı izi "Kısaca çocukluğumun o çağında, boş ve bütün çocukları gibi her verileni almak için

işleyen hayal gücüm, hep korkular mücadelelerle örülürdü” (Aydemir, 1976 s.15) şeklinde açıklamaktadır.

Anlatılan kahramanlık ve savaş hikâyeleri sadece çocukların hayal dünyasını işgal etmekle kalmamış, kendilerine ait olan oyun dünyasına da girmiştir. Günlük sohbetlerde anlatılan savaş öyküleri çocukların oyunlarına da kavga, baskın ve savaş şeklinde yansımıştır (Aydemir, 1976, s. 16). Sokak oyunları çetecilik ve komitacılık gibi militarist isimlerle anılan hâle gelmiştir (Aydemir, 1976, s. 16). Oyuna katılan çocuklar şapkalarına verdikleri değişik şekiller suretiyle Rum ya Bulgar eşkıyası ya da kaptan veyahut voyvoda rolüne bürünmüşlerdir (Aydemir, 1976, s. 16). Çocukların oyunlarına sirayet eden bu durum dönemin yazılı kaynaklarıyla paralellik arz etmektedir. Öyle Balkan savaşlarındaki yenilgiden sonra basında sıkça Balkan barbarlığından, sivil halkın maruz bırakıldığı mezalimlerden bahsedilmiş ve düşmanın kötülükleri farklı boyutları ile aktarılmıştır (Ginio, 2022. s. 154-155). Osmanlı halkına işkence eden düşman profilinin basın yayın ve görsellerle somutlaştırılması öteki ve biz ayrımının ortaya çıkmasında etkili olmuştur ve bu durum çocukların oyunlarına da yansımıştır. Örneğin Aydemir, çocukluğunun en heyecanlı oyununun Hıristiyan mahallelerdeki çocuklar ve Müslüman mahallesindeki çocuklar arasında oynanan “çete çatışması” olduğunu belirtmektedir (Aydemir, 1976, s. 17). Aynı şekilde Aydemir, Müslüman çocukların kendi aralarında oynadığı oyunlarda da bir taraf Rumca ve Bulgarca konuşma taklidi yapan düşman grubunu temsil ederken oyunun diğer tarafındaki çocukların “Allah! Allah!” nidalarıyla “millî kavgalar” yaptıklarını aktarır. Balkan savaşları döneminde çocukluğu İstanbul’da geçen Brizitsov da benzer şekilde uçurtma uçururlarken uçurtmaların milletlerin renklerini taşıyan bayrak uçurtmalarına dönüştüğünü ve oyunun amacının düşmanın uçurtmasını düşürmek olduğunu aktarır (Brizitsov, 2021, s. 46). Çocukların dünyasındaki milliyetçilik kırıntıları bayraklarla da sınırlı değildir. Yazar, bir iki gözü pek öğrencinin teneffüs ararında Bulgarca marşlar söylediklerini aktarmaktadır (Brizitsov, 2021, s. 51). İfadesinden de anlaşıldığı üzere Bulgar marşlarının söylenmesi okuldaki başka çocuklarca da pek hoş karşılanmamaktadır. Hoş karşılamama durumu zaman zaman çocuklar arasında laf dalaşlarına da neden olmaktadır. Hristo Brizitsov’un aşağıda anlattığı bir örnek: “Rum çocuklar bana: “Siz Bulgarlar denizi balık çorbası sanıyormuşsunuz?” diye takılıyorlardı. Ben de altta

kalmıyor ve: “Evet ve hoşumuza gittiğinden daha çok deniz almaya bakıyoruz,” diyordum”. (Brizitsov, 2021, s. 85) Yazarın bu misaldeki savunucu ve vatansever tavrı “[o]n iki yaşındaki bir çocuk artık küçük adam sayılır, birçok şeyi anlar. Vatanımın bozguna uğradığını anlıyordum ve türkü değildi derdim” sözlerinde daha gür bir şekilde duyulmaktadır. Burada yazarın kendisini küçük adam olarak görmesi çocuklara yüklenen misyonların anlaşılması açısından önemlidir.

Hristo Brizitsov elit bir ailenin evladı olarak konforlu bir hayat geçirmiş, mürebbiyelerle büyümüş, opera vb. kültürel aktivitelere katılan görece mutlu bir çocukluk geçirmiştir (Brizitsov, 2021, s. 22, 34, 38). Aydemir ise Balkan savaşları nedeniyle Edirne’den göç etmek zorunda kalmış küçük yaşta yoksullukla tanışmış ve para kazanması gereken bir çocukluk geçirmiştir. Ancak görülmektedir ki iki farklı yaşantıdan gelen iki çocuk, oyunlarındaki düşman/ öteki ve biz gibi kavramlarla ve militarist öğelerle büyümüşlerdir.

Çocukların zihnine yerleştirilmeye çalışılan uzak durulması gereken düşman profili oyunlarla da sınırlı kalmamış ve günlük hayattaki ebeveyn-çocuk ilişkisine yansımıştır. Örneğin Sunata’nın çocukluğunun geçtiği bölgedeki bazı büyükler, çocukların yapmalarında sakınca gördükleri şeylerden onları caydırmak için bir Arap ya da Yahudi karşınıza çıkar diye çocukları korkutmuşlardır (Sunata, 2022, s. 11,12,53). Bu tür milliyetçi söylemler çocuklarda “öteki/düşman” karakterinin oluşmasını sağladığı gibi millî hisleri de desteklemektedir. Sunata, küçükken bir konuda yardımcı olduğu çocuğun kendisine “Sen Boşnak mısın?” diye sorduğunu anlatır. Çocuk, Boşnak olduğu için Sunata’nın kendisine yardım ettiğini düşünmüştür (Sunata, 2022, s. 64). Sunata’nın aktardığı bu anekdot savaş dönemi çocuklarının millî hislerini yansıtmaları açısından önemlidir.

Balkan savaşları dönemi neşriyatı gözden geçirildiğinde yayınların “geleceğin asker-yurttaşları olan çocukların doktrine edilmesi için önemli bir araç haline” geldiği tespit edilmiştir (Ginio, 2022, s. 237-238). Dönemdeki doktrine sürecinin bir parçası ise eğitim kurumları olmuştur ve okullarda çocuklara atış talimi yaptırıldığı örneğine Abdürraf Bey’in anılarında rastlanmaktadır. Abdürraf Bey’in Balkan savaşları döneminde ziyaret ettiği okuldaki manzarayı “Zara’da mini mini mektepliler tüfekleriyle çıkmışlardı” (Abdürraf Bey, 2022, s. 101) şeklinde anlatmaktadır. Balkan savaşları döneminde eğitim gören Berkman ise okul yıllarında hocaları

aracılığıyla Balkan savaşları hakkında bilgi edindiklerini anlatmaktadır. Çünkü okul müdürü ve bazı hocaları Balkan Savaşı'nın yakından yaşamış askerlerdir (Berkman, 1998, s. 26). Örneğin savaşa tanıklık eden okul müdürü Hüseyin Avni Bey, Türkçe dersine girdiği ilk gün çocuklardan savaş hakkında bir kompozisyon yazılmasını ödev olarak vermiştir (Berkman, 1998, s. 26). Berkman hazırladığı bu ödevde daha önceki Türkçe hocasından öğrendiği şu şiiri eklemiştir:

“Ey güzel köy. / Virân olma sakın şu genç yaşında, / Dağlarında taze otlar, / Pembe güller biterken. / Ey parlak ay. / Işığını saç yolcuların gözüne. / Ey yolcular beni anın. / Coşkun sular başında, / Ey Türk Kızı, / Ey Ana sus. / Bir oğlunu, bir genceni kurban ettiğin çok mudur?”
(Berkman, 1998, s. 26).”

Okul müdürünün savaşı anlatan bir kompozisyon istemesi bunun üzerine ortaokul öğrencisinin savaş esnasında Rumeli göçmenlerinin yaşadıkları anıları düşünerek yazıyı kaleme alması ve yazının sonunda yer verdiği şiir çocuk zihniyetinin savaşın olumsuzluklarıyla muhatap olduğunu ve okulda öğrencilere yüklenilmesi istenen geleceğin umudu çocuklar imajının aktarıldığını ve bazı okullarda ideolojik bir seferberlik başlatıldığını göstermektedir.

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

4.1) Edebi Eserlerde Balkan Savaşları ve Çocuk

Kurmaca anlatılar içerisinde yer alan edebi metinler, dönemin şartlarından etkilenerek kaleme alındıkları için Balkan savaşlarının çocukluk algısını nasıl değiştirdiğine dair ipucu barındırmaktadır. Bu neden çalışmanın son bölümünde ana kaynak olarak edebi metinler tercih edilmiş ve savaş dönemindeki çocukluk algısının eserlere nasıl yansıdığı incelenmeye çalışılmıştır. Edebî eserlerin yorumlanması yapılırken özellikle gerçeklik ve kurmaca arasındaki ilişki, dönemin tarihsel olayları ile edebî eserlerde yer alan toplumsal ve bireysel değişimler arasındaki bağ gibi hususlar dikkate alınmıştır. Çalışmada, incelenen edebî eserlerin politik bir düşünceyi savunduğu gerçeği göz önünde bulundurularak dönem ideolojilerinin özellikle çocukluk imgesini nasıl değiştirdiği ve bu değişimin edebî eserlere nasıl yansıdığı irdelenmiştir. Bu nedenle de hem döneme şahitlik eden hem de anlatılarında çocukluk ve çocuk temalarına yer veren yazarların eserleri incelenmiştir. Sırasıyla bu isimler Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul, Ali Ulvi Elöve, Aka Gündüz, İbrahim Alaaddin Gövsa, Ali Ekrem Bolayır, İsmail Hikmet Ertaylan'dır. İncelenen eserlerde görülmüştür ki bu dönemde korunmaya ve eğitime muhtaç çocuk algısı Balkan yenilgisi sonrasında vatanını korumakla görevli olan müstakbel asker ve müstakbel vatandaş konumuna getirilmiştir. Söz konusu dönüşümün net bir şekilde anlaşılması adına dönem eserleri örneklendirilerek Balkan Savaşı dönemi ve sonrasında ortaya çıkan çocukluk imgesi anlatılacak ve yazarların, hangi politik söylemlerden ve toplumsal olaylardan etkilenerek bir çocuk imgesi inşa ettikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4. 1. 1) Savaş Döneminin İdeal Çocuk Algısı

Balkan Savaşlarını konu edinen roman, hikâye ve şiirlerde görülen ana temalardan birisi savaşın olumlu bazı kavramlar etrafında ele alınmasıdır. Bu kavramlar askerlik, vatanseverlik, görev bilinci, şahadet ve vatan sevgisidir. Özellikle çocuklara hitap etmek için yazılmış olan edebî eserlerde bu durum dikkat çekicidir. Çünkü normal şartlar altında çocukların savaş dönemi ve savaş sonrası dönemden etkilenmemeleri için savaşın etkisinden uzak kalmaları amaçlanmaktadır. Ancak Balkan savaşları gibi millî duyguların ve militarist çocuklar yetiştirmenin ön planda olduğu bu dönemde

çocuklara karşı olan yaklaşımın değiştiği görülmektedir. Balkan savaşlarına katılan ve bir yıl Yanya’da esir kalan Ömer Seyfettin dönemin milliyetçi zihniyetinden etkilenen ve bu etkiyi eserlerindeki çocuk imgesine de yansıtan isimlerdendir (Doğramacı, 2018, s. 12-16). Millî kimlik inşa etme fikriyle eserler kaleme alan Ömer Seyfettin, milliyetçi çocukların yetiştirilmesi gerekliliğini okulların misyonuna dâhil ederek milliyetçi çocukların yerleştirilmesinin bir devlet politikası haline gelmesini önermektedir (Karaca, 2013, s. 128). Seyfettin, “Mektep Çocuklarında Türklük Mefkuresi” isimli makalesinde ideal Türk çoğunu “Ruhunda büyüklük ve yükseklik meylî olan her çocuk mutlaka Türk milliyetperveri olur. Her yerde, her vakit ve her işte birinci olmaya çabalar... Vücudunu izcilik ve idmanla, fikrini bilgi ve fenle, ruhunu millî mefkure ile kuvvetlendirir” şeklinde tanımlamaktadır (Karaca, 2013, s. 352; Aktaran s. 129). Nitekim İbrahim Galip gibi isimler de izcilik faaliyetlerini kendine güvenen mert çocuklar yetiştirme politikası olarak görmüştür ve bu dönemde militarist politikaların gereği olarak izcilik gibi askeri temelli eğitimler ön plana çıkarılmıştır (Akcan, 2015, s. 143). Ömer Seyfettin millî kimlik inşasında çocuklara “Türk ruhunu yeni nesilde yaşatmak” gibi bir misyon da yüklemektedir (Karaca, 2013, s. 188; Aktaran s. 133). Kahraman çocuk karakterler olan “Bir Çocuk Aleko hem de “Primo Türk Çocuğu” hikâyelerinde de durum böyledir. Bu iki çocuk karakter, milliyetçi ve vatansever duygularla hareket etmektedirler ve pasif bir çizgide resmedilen ailelerinden başlayarak toplumdaki uyanışın kıvılcımlarını başlatmaktadırlar (Karaca, 2013, s. 130-135). Milliyetçiliği sürgün yıllarında kendisine düstur edinen Ömer Seyfettin’in hikâyelerindeki çocuk kahramanlar da bu süreci aynı şekilde yaşamaktadırlar. Hem “Bir Çocuk Aleko” daki çocuk kahraman hem de “Primo Türk Çocuğu”ndaki çocuk kahramanlar millî duyguları önce Balkanlarda yaşamışlar ve bu sayede derin uykudan uyanarak bir benlik uyanışı süreci yaşamışlardır. (Seyfettin, 2020, s. 95-125). Örneğin Ömer Seyfettin’in Aleko isimli hikâyesinde Türk kimliğini saklayarak Rumların arasına karışan Aleko karakteri ile papaz arasında geçen diyalogda öksüz ve yetim olduğu bilinen Aleko’ya “senin annen ve baban milletindir” (Seyfettin, 2020, s. 151) denir. Bu söylem vatanına sadık olarak yetiştirilmek istenen çocuk imgesine ve savaşın olumlanmasına bir örnektir. Aynı hikâyede, yetimleri vatan büyütür ve büyüdüklerinde emeklerinin karşılığı olarak çocuklardan fedakârlık ister temasının yer aldığı görülmektedir (Seyfettin, 2020, s. 151-154). Kurgunun devamında ise vatan

sevgisi ve görev bilinciyle yetişen kahraman Türk casusu çocuk Aleko, önemli bir haberi Türk paşasına iletğinde mükâfat olarak vatana hizmet etmeyi talep etmiştir (Seyfettin, 2020, s. 158).

Ömer Seyfettin’in “Aleko” hikâyesinde görüldüğü üzere bir çocuktan beklenen en yüce hareket vatanına sadık kalması ve görevlerinin bilincinde olmasıdır. Hikâyenin muhatabının çocuklar olduğu düşünüldüğünde kutsal vatan düşüncesiyle ömrünü vatana hizmet yolunda adamak gibi özellikleri ideal çocuklar için işlenmiştir. Ömer Seyfettin’in bir başka hikâyesi olan “Primo Türk Çocuğu”nda ideal çocuk karakterlerine farklı özellikler eklenmektedir. Örneğin Türk çocuklarının güncel siyasi ve askeri takip etmeleri beklenmektedir. Hikâyede çocukların gazeteleri takip ettikleri ve yan yana geldiklerinde birbirlerine güncel olayları aktardıkları bölüm yer almaktadır (Seyfettin, 2020, s. 116). Yine Primo da gazeteleri takip etmekte, ordunun durumunu analiz etmeye çalışmakta hatta vatanın içinde bulunduğu durumu düşünüp ağlayacak noktaya gelmektedir (Seyfettin, 2020, s. 131-132). Güncel olayları takip eden çocuklardan beklenen bir başka özellik ise Türklerin tarihine hâkim olmalarıdır. Hikâyede karakterlerinden bir çocuğun Türklerin “şanlı” geçmişini Primo’ya anlatması ve Primo’nun Oğuz geleneklerine göre adını Oğuz olarak seçmesi nedeniyle bu çıkarımda bulunulabilmektedir (Seyfettin, 2020, s. 117). Hikâye içerisindeki “mini mini kalbi büyük Türklük için çarpıyor” ifadesi de yine çocukların Türklük bilincini artırmaya yönelik bir ifadedir (Seyfettin, 2020, s. 143). Ömer Seyfettin’in hikâyelerine yansıyan vatanperver çocuk imgesi, Balkan Savaşı yenilgisinin sebebi olarak motivasyonu eksik askerlerin yetiştiğini düşünen yazarların tipik tepkisidir (Ginio, 2022, s. 179). Balkan savaşlarında alınan büyük yenilgi Osmanlı aydınını sorunları teşhis etmeye ve çözüm üretmeye itmiştir. Dolayısıyla bu süreçte oluşan yazın “kendini geliştirme, diriliş, yerinde ve zamanında bir intikam, namus ve faziletin kurtarılması” gibi aşamalarda ilerlemiştir (Ginio, 2022, s. 179).

Ömer Seyfettin’in hikâyelerindeki çocuk, karakterin de ilk olarak millî bir bilince ulaşmakta sonrasında ise bu bilinci koruyacak müstakbel askerlere evirilerek militarist öğelerle donatılmaktadırlar. Çocukların, hayranlık duydukları arkadaşlarını betimlerken cesur, kuvvetli gibi sıfatları kullanmaları kahraman çocuk algısını desteklemektedir. (Seyfettin, 2020, s. 118). Hikâye içerisinde Primo’nun da kuvvetli

olmak için idman yapması gerektiği vurgulanmaktadır (Seyfettin, 2020, s. 122-23). Hikâyede Primo'nun eline silahı aldığında “aslan kuvveti, bir savaşçı şevki, bir bahadır mutluluğu” hissetmesi de yine militarist öğelerdendir (Seyfettin, 2020, s. 150). Eserlerinde çocuklara kahramanlık ve şehitlik gibi kutsal duyguları işleyen yazarlardan birisi olan Mehmet Emin Yurdakul da “Ya Gazi Ol, Ya Şehit” şiirinde çocukların yiğitlik duygusuyla yoğruldukları ve vatani annelerinin yerine koyarak bu topraklara düşman sokmayacaklarını yazmıştır (Yurdakul, 1979, s. 108-109). Yurdakul'un şiirlerinde çocuktan fedakâr olması ve vatan için savaşması da beklenmektedir (Yurdakul, 1979, s. 108). Edebî eserlere yansıyan militarist çocuk söylemi olası bir savaşta toplumu kurtaracak olanların yetişmekte olan çocuklar olacağı fikrinden kaynaklanmaktadır. Balkan Savaşı dönemi eğitim programlarına beden terbiyesi derslerinin eklenmesi, okullarda spor derneklerinin kurulması ve vatanperver erkeklerin yetiştirilmeye çalışılması yönetimin de ‘geleceğin kurtarıcısı çocuklardır’ fikrinden etkilendiğine işaret etmektedir (Ginio, 2022, s. 254).

Balkan savaşlarındaki mağlubiyetten sonra çocuklar sadece geleceğin askeri olarak değil geleceğin emanetçisi de olmuşlardır. Dolayısıyla yazarların geleceğe yönelik hayallerinin başat faktörü de yine çocuklar olmuştur. Örneğin, batılı eğitimi desteklediği bilinen ve kurtuluşu eğitimde arayan Tefik Fikret'in şiirlerindeki ideal çocuk kavramında eğitimin ön plana çıktığı görülmektedir. Fikret'in “Muhallebim ve Mektebim” şiirinde, bir çocuğun en sevdiği şeyin okul olması gerektiği vurgulanmaktadır (Fikret, 2021, s. 726). Fikret'in şiirlerinde çocukları “küçük âlim” olarak isimlendirmesi de ideal çocukların eğitilmiş olması gerekliliğine örnektir. Ancak Fikret'in şiirlerindeki ideal çocuktan sadece eğitilmiş olması değil müstakbel vatandaş olmaları da beklenmektedir. “Öksüz” şiirinde babası uzakta olan ve bunun zorluğunu yaşayan bir çocuk psikolojisi anlatılmaktadır (Fikret, 2021, s. 733). Bu şiirde herkesin öksüz kalabileceği yalnız ‘vatan ana'nın öksüz kalmayacağı söylenmektedir. Bu vatani yaşatmak görevi ise o topraklarda yaşayan yetişkinlere ve çocuklara verilmiştir (Fikret, 2021, s. 733).

“Gençliğe” hitap edilerek yazılan “Anadolu” şiirinde ise bir şehidin eşinin düştüğü ekonomik ve ruhi bunalımın anlatımı yapılmaktadır. Burada dikkati çeken husus şiirde babasının yaşadıkları acıyı çocuğunun da yaşayacağını belirtmesidir. Çünkü henüz Anadolu'nun “yeni ruhlu çocu[ğu]” doğmamıştır (Yurdakul, 1979, s. 47).

“Çocuklar” şiirinde geleceğin umudu olarak görülen çocukların yetişkinlerin viran yurtlarını şenlendirecekleri, gözyaşlarını silecekleri ve onlar için canlarını feda edecekleri söylenmektedir (Yurdakul, 1979, s. 118). Dolayısıyla vatanın kurutulduğu doğacak olan yeni nesillere devredilmiştir.

Türkçülük ideolojisini eserlerinde işleyen Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan*'da, ideal bir çocuk ortaya koyar ve bunu yaparken de yeni bir yöntem deneyerek ileriye yönelik kurguyu eserine yerleştirmektedir (Kahraman, 2022, s. 73). Yani yirmi yıl sonraki ideal toplum yapısını anlatmaktadır. Bu durum İttihat ve Terakki yönetiminin yeni insan anlayışıyla örtüşmesi açısından dikkat çekicidir. Kitap roman kahramanının, en büyük ihtirasının vatanseverlik olduğunu belirtmesiyle açılır. Yine bu romanda, çocukların siyasetle uğraşmalarının ve vatan için yaşamlarının olağan bir süreç olarak aktarıldığı görülmektedir. (Adıvar, 2014, s. 45). Romanın başlangıcında *Yeni Turan*'la ilişkilendirilen çocuk imgesi romanın sonlarına doğru da tekrar vurgulanmaktadır. Burada çocuk, Turan yolunu arayan ana karakter olarak çizilmektedir. Öyle ki bu yolda kadınlar ve erkekler de vardır ancak en etkili olan çocuklar olacaktır. Turan idealinin bir yola benzetilerek tahlil edildiği bu kısımda ideal çocuk imgesinin ne olduğuna roman çerçevesinde cevaplar bulunabilmektedir. İdeal çocuk Turan'ı kendisine hedef edinendir ve Turan'ı sevmektedir. Bu ideali gerçekleştirmek için de her türlü zorluğa katlanan ve çalışkan olan bir karaktere sahip olması gerekmektedir. Sayılan özellikleri barındıran çocuk, geleceğin ümididir. (Adıvar, 2014, s. 130-131) Halide Edip'in ana karakter olarak bir çocuğu seçtiği *Sinekli Bakkal* romanında siyasi ve sosyal hayatın yansımaları ön plana çıkmaktadır. Romanda baba ve çocuğun ilişkisi duygusallıktan öte tamamen siyasi meseleler etrafında şekillenmektedir. Örneğin Abdülhamit taraftarı olarak tanıtılan Selim Paşa'nın en büyük korkusu oğlunun Genç Türklere katılmasıdır. Böyle bir vaziyet gerçekleşirse de oğlunu kendi elleriyle cezalandırmaktan çekinmeyeceği belirtilir. Baba-oğul üzerinden aktarılan bu kuşak çatışmasında yazar tarafından çocuklara düşen görev ise müstakbel vatandaş olarak geleceği inşa etmeleri, mevcut siyasi ve ahlaki sorunları şiddete başvurmadan çözmeleridir (Moran, 2011, s. 158-159).

Ali Ulvi Elöven'in şiirlerindeki ideal çocuk imgesi de vatanını ve milletini seven ülkesinin ilerlemesi için çalışan iyi ahlaklı ve aile değerlerine önem veren geleceğin savaşçılarıdır. Şair, “Asker Olsaydım” ve “Cenge Giderken” şiirlerinde çocuklar

yiğit ve mert sıfatlarıyla ön plana çıkartılmıştır. Şiirlerde tasvir edilen çocukların en büyük hayali babaları gibi vatana hizmet etmektir (Özmen, 2001, s. 130-132). Elöven okul-ilim-çalışma üçlemesi ile kurtuluşun gerçekleşeceğini söyler (Özmen, 2001, s. 132-135).

4.1. 2) Savaşın Çocuklar Üzerindeki Etkisi

Balkan savaşlarında Osmanlı ordusu büyük bir yenilgiyle karşılaşmıştır ancak Balkan savaşlarının topyekûn savaş olması ve seferberlik halinde gerçekleşmesi sadece orduyu değil toplumu da derinden sarsmıştır. Sarsıntının en derinden hissedildiği mevzulardan birisi savaşçı olmayan grupta yer alan kadınların ve çocukların da savaştan etkilenmesi bir diğeri ise savaşla birlikte ortaya çıkan muhacir sorunu olmuştur (Ginio, 2022, s. 180-181). Muhacir sayısının fazla olması ve düzenli bir yerleştirme politikası güdülmesi adına 13 Mayıs 1913'te İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi yayınlanmıştır (Toprak, 2020, s. 62). Balkan savaşları esnasında savaştan kaçan muhacirlerin iskân edildiği ilk bölge İstanbul olmuştur. İlk adımda İstanbul'a gelen göçmenlerin sağlıklı bir şekilde İstanbul dışına sevk edilmesi için Sevkiyat-ı Muhacirin Komisyonu kurulmuştur (Ayıışığı; İlçin, 2023, s. 478). İstanbul'a gelen muhacirlerin yoğun göçünü ve iskân sürecinde karşılaşılan problemleri Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin dönem kayıtlarında görmek mümkündür. Savaş döneminde sermayesini artıran Hilal-i Ahmer cemiyetinin ilk olarak gerçekleştirdiği faaliyetlerden birisi 8 Şubat 1913 tarihinde açılan Muhacir Hastanesi'dir (İlçin, 2020, s. 73). Bölgeye yaralı olarak gelen muhacirlerin faydalanması gerekçesiyle açılan hastanenin kapasitesi kısa bir sürede dolmuştur ve seyyar hastaneler de kurulmaya başlanmıştır (İlçin, 2020, s. 74-75). Yaralı olanlar haricinde bir meskene ihtiyaç duyan muhacir aileleri öncelikle Haydarpaşa'ya yerleştirilmiş ancak yoğun göç nedeniyle buradaki meskenler yetersiz kalınca muhacirler İstanbul'un farklı bölgelerindeki konaklara yerleştirildiyse de buradaki haneler de yeterli olmamıştır (İlçin, 2020, s. 74-75). Durumun gereği olarak bazı bölgelerdeki camiler ve medreseler de muhacir haklın hizmetine açılmıştır. Lakin sayısal olarak geçici göçmenler haricinde 3.609 muhacirden bahsedildiği için bu yerleştirmeler de ihtiyacı karşılamamış ve muhacirlere yevmiye bağlanması kararı verilmiştir (İlçin, 2020, s. 74-76). Yine muhacirlerin sorunlarına çözüm bulmak

amacıyla vilayetlerde de İskân-ı Muhacirin Memurluğu açılmış ve yoğun göç nedeniyle memuriyetlerin sayısı artmıştır (Ayışığı; İlçin, 2023. s. 478). Savaş sonrası yardıma muhtaç hâle gelen kimsesiz kadınlar ve şehit çocukları içinse 7 Ağustos 1913'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Daru's-sinâa'sı kurulmuştur (İlçin, 2020, s. 75). Daru's-sinâa'ların kurulmasındaki amaç şehit çocuklarına kadınlar aracılığıyla Osmanlı geleneksel sanatlarının öğretilmesi ve çocuklara bir meşgale sağlanmasıdır. Yine bu dönemdeki kimsesiz kadınlar ve kız çocukları için ev içi hizmetleri konusunda kurslar verilmiş ve bu sayede kimsesiz kadınların ve kız çocukların toplum akışına dâhil edilmesi amaçlanmıştır (Dereci, 2013, s. 193-200).

Savaşın sivil kesimini oluşturan kadınlar ve çocuklar hem millî davaya olan katkılarını ortaya koymak zorunda kalmışlar hem de savaş mağduru olmuşlardır (Ginio, 2022, s. 181). İskân-ı Muhacirin Komisyonu'na bir dilekçe ile başvuran Tahsin'in durumu savaşın çocuklar üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. İpsala'dan İstanbul'a muhacir olarak gelen Tahsin'in yolda annesi kaybolmuş babası ise vefat etmiştir ve hem öksüz hem de yetim bir çocuk olarak eğitim görme talebiyle komisyona başvurmuştur (Ginio, 2022, s. 239-240). XXI. yüzyıl zihniyeti ile düşünüldüğünde savaş ve çocuk ilişkisinde akla gelen ilk önlem çocukları savaşın olumsuz şartlarından korumaktır. Önlemi alacak olan otoriteler ise aile ve devlettir. Çocuğun vekaletini üstlenen yapılar, ilk olarak çocuğun savaştan fiziksel olarak etkilenmesini sonrasında ise psikolojik olarak etkilenmesini önleme çabası içine girmektedirler (Yamlı, 2019, s. 18-29). Ancak arşive kaydı geçen Tahsin'in dilekçesinde de görüldüğü üzere çocuklar savaşın ilk olumsuz etkisini ebeveynlerini savaş nedeniyle kaybederek deneyimlerler. Çocukların korunmasını üstlenen kurumsal yapılar da savaş gereğince üstlerine düşen sorumluluğu yerine getiremezler ve sürdürdükleri politikalarla çocukların da mevcut kaosa uyum sağlamaları için faaliyete geçerler. Nitekim Balkan savaşları süresince de savaştan etkilenen çocukların korumasız kaldıkları İskân-ı Muhacirin Komisyonu'nun kayıtlarında görülmektedir (Ginio, 2022, s. 240). Korumasız kalan çocuklar ev geçindirme, ailenin sorumluluklarını yüklenme ve yeni bir gelecek kurma kaygısı ile büyümek zorunda kalmışlardır. Balkan Savaşı dönemini konu edinen hikâyelerin temaları incelendiğinde de savaş içine doğan, savaş kurbanı olan ve savaşta ailesi dağılan

çocuklara sıkça yer verildiği görülmektedir. Bu durum o kadar yaygın işlenmektedir ki doğa tasviri yapılırken dahi “yetim bir durgunluk” ifadesi kullanılmıştır (Ceyhan, 2006, s. 68). Arşiv kayıtları incelendiğinde Balkan savaşları sonrasında ebeveynlerini savaşta kaybeden kimsesiz çocuklarda artış olduğu öksüz ve yetim çocukların Darülaceze’ye yerleştirildiği görülmektedir (Ginio, 2022, s. 240). Ocak 1913 Osmanlı resmi gazetesinde yetim ya da öksüz kalan dokuz çocuğun isimlerinin yer aldığı görülmektedir, listedeki çocuklar altı aylıkla on iki yaş arasında yer almaktadır (Ginio, 2022, s. 240-241). Dolayısıyla resmi verilere de işlenen kimsesiz çocukların sayısındaki artış dönemin toplumsal meseleleri kaleme alan edebî eserlerine de yansımıştır. Mustafa Mermi’nin “Bir Şehidin Kitâbesi” aslı hikâyesinden yola çıkarak yetim olgusunun nasıl işlendiği ve bu temanın yoğun işlenmesiyle nasıl bir olay örgüsü kurulduğunu incelemek yerinde olacaktır. Hikâyenin girişinden itibaren çocuğu tanımlayan ifadeler şu şekildedir: “öksüz mini mini Türkler (Nermi, 1912, s. 87), yetim (Nermi, 1912, s. 87), Türk oğlunun ölüm okşar başını / Akıtmadan babası için yaşını” ifadelerden de anlaşıldığı üzere özellikle erkek çocuklar yetim ve öksüz kalmışlardır. Hikâyenin kurgusuna göre mağdur durumda kalan bu çocukları içinde buldukları zaruretten kurtaracak olan ise yine vatani için yetişen kahraman çocuklar olacaktır. Nermi’nin hikâyesindeki çocuk figürü Mustafa, babasının şehit oluşuyla savaşla tanışır. Ancak tanışıklık bununla sonlanmaz çünkü çocuktan beklenen görev babasının intikamını alarak kahramanca savaşmaktır. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Mustafa, Türk kahramanı olarak hayat yolculuğuna son verirken önceden babasının şehit düştüğü köyün yanında gömülmüştür ve Mustafa’nın son arzusu, annesine düşmandan yana olmadığını, mertçe savaştığının bildirilmesidir (Nermi, 1912, s. 87-90). Annenin en büyük emeli ise ölen oğlunun intikamının alınmasıdır dolayısıyla intikam ve şehitlik döngüsü devam edecektir (Nermi, 1912, s. 90). “Samatya’da Bir Gece” hikâyesinde de yine anne- yetim oğul teması söz konusudur. Azmizade hikâyedeki çocuğu tasvir ederken “feryad-ı yetimânesini” işitmekten bahsetmektir ve yine babasını kaybeden bir çocukla karşı karşıya kalınır. Ziya Gökalp’in babası şehit olan bir çocuk için yazdığı ninnide “Uyu yavrum gözlerinde uyku var, / Sen büyürsen düşmanlara korku var” dizelerinde görüldüğü üzere hayata ebeveynini savaşta kaybederek gelen bir bebekten en büyük beklenti yine intikam duygusu ile hareket eden bir kahraman olmasıdır dolayısıyla

burada babasının sorumluluklarını üstlenen bir bebek profili çizilmektedir (Yenisoy, 2012, s. 94).

Örnek hikâyelerde görülmektedir ki savaş dönemi çocuklarına babadan miras kalan olgu vatan için savaşmak, düşmana karşı durmak ve sonunda şehit olmaktır. Kurguda bu mirasın bir döngü halini aldığı görülmektedir ve burada devreye giren yardımcı tema ise intikam alma duygusudur. Bu duyguyu destekleyen tema ise kutsiyet adanan anneliktir. Burada kutsal vatan ve kutsal anne imgelerinin birleştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. “Bir Mahsun Askerin Tefekkürâtı” hikâyesinde de ortaokuldan mezun olan bir çocuk askeri okula yazılmasının sevincini ilk olarak annesiyle paylaşmıştır. Askeri okula başladıktan sonra ise çocuğun ruh halini tasvir eden duygu gururlanmaktır (Ferid, 1913, s. 223-224). “Yusuf’un İntikamı” hikâyesinde de on üç – on dört yaşlarındayken gözlerinin önünde kardeşleri katledilen Yusuf’un intikamını aldıktan sonraki en büyük arzusu bu haberin annesine ulaşmasıdır (Ceyhan, 2006, s. 148-153). “Osman’ım” hikâyesinde de annesinin çabalarıyla büyüyen yetim bir çocukla karşılaşırız. Annenin geleceğe dair bütün ümidi Osman’dır (Ceyhan, 2006, s. 148-153). Osman’ın bütün derdi ise düşmana karşı savaşarak vatani görevini yerine getirmektir. “Necmi’nin Ölümü” hikâyesinin kahramanı Necmi için de durum aynıdır. Ahmed Hidâyet’in öğrencilerine hitaben yazdığı bu hikâyenin kahramanı Necmi yiğit bir savaşçıdır. Annesinin de Necmi’nin savaştaki yiğitliklerini görse ne kadar çok sevineceği vurgulanır. Necmi, atalarını düşünerek savaşmanın aşk ve muhabbetinde ötesini düşünmemektedir (Hidayet, 1919, s. 394-396). Hikâyenin öğrenciler için ilham olması kaygısı da düşünülürse dönem için ideal erkek çocuğunun yiğit bir savaşçı olmasının beklendiği söylenebilmektedir.

Balkan Savaşı dönemini anlatan hikâyelerinin genelinde öksüz kalan çocuklar babalarının intikamını almak için asker olurlar. Ancak babası hayatta olan çocuklarla babalarının arasındaki ilişki farklı bir şekilde ele alınmıştır. Bu ilişkinin de temelinde vatan sevgisi yer alır ancak bu sevginin çocuk sevgisinin ötesinde olduğu özellikle vurgulanır. “Piç” ve “Bir Sual Bir Ukde” hikâyelerinde çocuğunun savaştan kaçtığını düşünen babaların, çocuklarına karşı olan öfkelerini “piç, hain çocuk, hain oğlan, kahpe alçak oğlum” (Mim Ekrem, 1913, s. 20-23) hakaretleriyle ifade edilmektedir.

“Baba-Oğul” hikâyesinde ise hain evlat imgesinin doruklara ulaştığı görülmektedir. Burada hain olduğunu düşündüğü oğlunu öldürmekten gurur

duyacak, oğlunun ölüm haberi kendisi için müjde olacak bir baba portresi çizilmektedir (Ahmed Hidayet, 1914, s. 54-58). Köyün bütün gençleri, savaşa değil de düğüne gider gibi şevkle askere giderken hikâyedeki oğlanın askerden kaçması baba için kabul edilemezdir. Durum böyle olunca da oğlunu silah zoruyla gönüllü listesine yazdırmıştır (Ahmed Hidayet, 1914, s. 54-58). Ancak iki hikâyeye de aslında çocukların hain olmadıkları birer vatan kahramanı oldukları gerçeği ile sonlanır. Çocukların hain olarak görülmesinin sebebi ise düşmanın entrikalarıdır.

Buradan anlaşılmaktadır ki dönemin hikâyelerinde görüldüğü üzere baba-oğul arasındaki çatışmayı ortaya çıkarabilecek tek unsur çocukların vatan haini olma ihtimalleridir. Baba tarafından ideal olarak resmedilen çocuk ise “yıldırım” gibi olan irfan sahibi aynı zamanda da geleceğin ümidi olduğunun bilincinde olan çocuklardır (Ceyhan, 2006, s. 183). Bu bilinçte olan çocuklardan da vatan sevgisinin her şeyin üstünde olması beklenir. “[H]iss-i hamiyet ve vatanperver”likle ön plana çıkması beklenen savaş dönemi çocuğu için vatan, anneden daha mukaddestir (Ceyhan, 2006, s. 177).

Savaşlar boyunca cephede aktif olarak yer alan erkek nüfusunun azalması sonucunda korumasız kalan kadınlar ve çocukların sayısında artış yaşanmıştır ve korumasız kalan grupların sorunlarıyla bazı devlet kuruluşları ilgilenmiştir (Dereci, 2013, s. 197). Balkan Savaşları sonrasına ait olan bir belgede Darülaceze’lerin İstanbul’a akın eden kimsesizler nedeniyle kapasitesini doldurduğundan bahsedilmektedir (Dereci, 2013, s. 197). Savaşlar devam ederken Belçika’da “Terk Edilmiş Çocuklar ve Mahkumlar Uluslararası Konferansı” yapılmıştır. Osmanlı yönetimi de toplantıya temsilci göndererek katılım sağlamıştır (Dereci, 2013, s. 200). Dolayısıyla Balkan Savaşları döneminde sayısı artan ve yönetiminde yeni karşılaştığı bu durumla ilgili çalışmalar yaptığı görülmektedir. Kimsesiz çocukların sayılarındaki bu artış toplumu da derinden etkilemiş ve dönem hikâyelerinde de yetim ve öksüz çocuk temaları sıkça işlenmiştir. Çocukların yetim kalmalarının etrafında şekillenen hikâyelerde değinilen konulardan birisi ise çocukları yetim bırakanların kim olduğu ve bu çocuklara ne olduğu sorusuna cevap bulmaktadır. Daha önceki hikâyede görüldüğü üzere yetim kalan çocuklar intikam almak için asker olurken “Delik Kiremit” hikâyesinde çocukların Rum papazları tarafından Rumlaştırıldığı kurgusu yer almaktadır (Ceyhan, 2006, s. 81). Yazara göre çocukların Bulgar mektebine

alınmasındaki amaç da budur. Bu hikâyedeki çocuk imgesine yönelik olan farklı bir bakış açısı ise “delik kiremit” meselinden hareketle anlatılmaktadır. Kurguya göre dönemin gençleri Balkanlar’da çıkan isyanın müsebbipleridirler. Bu duruma yol açmalarının nedeni ise atalarının izin takip etmemeleriyle açıklanmaktadır (Ceyhan, 2006, s. 83). “Beyaz Lale” hikâyesinde ise düşmanı tanımak adına düşman çocuklarının nasıl yetiştirildiğine dair bir kurgu yer almaktadır. Yazarın ifadesine göre Rum çocukları, bebekliklerinden itibaren Türk düşmanlarına karşı savaşmaları için yetiştirilmektedirler. (Seyfettin, 2009, s. 9-51). Bu durum Rum komitacının ağzından “biz çocukları kesmeyeceğiz. Yarının büyük adamlarını keseceğiz. Genç bir kadın, karnından on beş tane düşman çıkarabilir. Bir genç kadını, yahut bir kızını öldürmek, on beş düşmanı birden öldürmek demektir” (Seyfettin, 2009, s. 9-51) şeklinde aktarılmaktadır. Burada görülmektedir ki küçüklükten müstakbel asker olarak yetişen çocuklar düşman gözünden de müstakbel yetişkin düşmanlar olarak resmedilmektedir. İki durum da çocuğa yüklenen sorumlulukların gösterilmesi açısından dikkat çekicidir.

Azmizade’nin “Samatya’da Bir Gece” hikâyesinde yetim çocuk vurgusuna ek olarak bu hikâyede bir de zorunlu göç olgusu işlenmiştir. Savaş nedeniyle dağılan aile göç etmek zorunda kalmıştır ve bu durumda çocuk üzerinde olumsuz etkiler bırakacaktır (Azmizade, 1913, s. 162-164). Balkan Savaşları sonrası Balkan coğrafyasından Anadolu’ya doğru yoğun bir insan akını gerçekleşmiştir. Göçmenler hem göç sırasında hem de iskân ve sonrasında büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Göçün boyutları o kadar büyüktür ki göçün gerçekleştiği bölgelerdeki konutlar muhacirleri yerleştirmek için yeterli olmamıştır (Halaçoğlu, 1990, s. 111). Azmizade’nin hikâyelerine de 1912-1914 yılları arasında gerçekleşen yoğun göçün yansımalarını görmek mümkündür. “Samatya’da Bir Gece” hikâyesinde anne kucağındaki küçük yavrusuna ata topraklarından kovulmasının acısından ve düşmanların vahşiliklerinden bahsetmektedir (Azmizade, 1913, s. 162-164). Aynı göç teması Rabbani Fehmi’nin “Son Boru” hikâyesinde de yer almaktadır. Burada da savaş neticesinde oluşan kaos ortamı ve zihninde savaşın vahşeti yerleşik bir biçimde göç etmek zorunda olan çocuklardan bahsedilmektedir (Fehmi, 1911, s. 12). Göç sürecinde fiziksel ve zihinsel olarak gelişim çağında olmaları nedeniyle çocuklar, zorunlu göçlerden olumsuz olarak en çok etkilenen grupturlar (Karanfiloğlu, 2019, s.

107). Çünkü bu dönemde çocukların eğitim, özsaygı ve özgüven problemi gibi birçok fiziksel ve psikolojik sorunla baş etmek zorunda kalmaktadırlar (Karanfiloğlu, 2019, s. 107-109). Nitekim Balkan savaşları sonrasında İstanbul'a ve Anadolu'ya göç edenlerin anılarında ve dönem hikâyelerinde çocukların dünyasında göçün bir kaos ve hayat akışını bozan bir bunalım süreci olduğu görülmüştür.



5. SONUÇ

Balkan savaşları dönemindeki çocukluk algısının temel alındığı bu tezde, çocukluk algısının hangi dinamiklere göre şekillendiğı ve söz konusu dinamiklerin çocukların hayatlarını hangi noktada etkilediğı sorusuna cevap aranmıştır. İnceleme sonucunda görülmüştür ki olağanüstü bir durum arz eden Balkan savaşlarında yakınlarını kaybeden çocuklar ilk olarak bu kayıplarla savaşın travmatik etkilerini hissetmeye başlamışlardır. Ele alınan örneklerde de görülmektedir ki savaş dönemi içerisinde hem çocuk ölümleri gerçekleşmiş hem de çocuklar savaşta ebeveynlerini kaybetmişlerdir. Bu kayıplar ve savaşın yenilgisiyle birlikte zuhur eden toplumsal yorgunluk, ekonomik şartlardaki kısıtlılıklar da çocukların gündelik hayatlarında ve zihin dünyalarında derin izler bırakmıştır. Ebeveynlerini kaybeden çocuklar; toplumsal, ekonomik ve siyasi nedenler gereğince bazen kaybettikleri babalarının yerini doldurmakla mükellef kılınmışlar bazen gölgede kalan bir nesil olarak yetişmişler bazen de devlet himayesi altına alınmışlardır. Siyasi söylem incelendiğinde ise modernleşme döneminde hassas varlıklar olarak eğitimlerine özen gösterilen çocukların savaş dönemine geldiğinde toplumda var olan açıkları kapatmakla yükümlü tutuldukları görülmüştür. Dolayısıyla II. Meşrutiyet dönemi çocukları militarist bir eğitime tabi tutulmuş aynı zamanda da geleceğın kurtarıcısı olarak görülmüşlerdir. Çocuklara karşı gelişen militarist söylemi destekleyen örnekleri incelenen anılarda, biyografilerde ve edebî eserlerde görmek mümkündür.

Çalışmada, Balkan savaşları dönemindeki çocukluk algısının geçirdiğı dönüşüm özellikle anılar, biyografiler ve edebî metinler üzerinden okunmuştur. Okay, çocuk çalışmaları araştırmalarında özellikle hatıratları kullanılarak yapılan araştırma çalışmalarının eksik kaldığını belirtmektedir. Hem alandaki bu eksikliğı gidermek hem de dönemin çocukluk algısını farklı alanlardan okuyup karşılaştırmak adına disiplinler arası yöntemle çalışma yürütülmüştür. Bu sayede resmi kaynaklar ile gündelik hatıralar birlikte ele alınabilmıştır. Ayrıca dönemin edebî metinleri kullanılarak kurgulanan metinlerin alt metinlerinde yer alan tarihi gerçeklikler bir arada verilerek olağanüstü dönemdeki ideal çocuk fikrinin hem bireysel tutumlardaki karşılığı hem de resmi tutumlardaki karşılığı birbirini destekleyen şekilde okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır.

Bu tez ile çocuk tarihi alanında, ben-anlatıları temel alınarak yapılabilecek olan çalışmalara örnek teşkil etmeye çalışılmıştır. Konunun kapsamlı oluşu nedeniyle Balkan savaşları gibi kısıtlı bir dönem, belirlenen birincil ve ikincil kaynaklar üzerinden “çocukluk algısı” odağında okunmaya çalışılmıştır. Edebî metinlerin, anıların ve biyografilerin bu alana dair geniş bilgi yelpazesi sunması açısından çalışma, alana katkı sunacaktır. Çünkü görüldüğü üzere dönemin birincil kaynaklarındaki veyahut dönemin resmi belgeleri ele alınarak hazırlanan ikincil kaynaklardaki tarihsel bilgiler ile ben-anlatıları ve kurgu metinler arasında tutarlılık söz konusudur. Tutarlılığın yanı sıra ben-anlatılar ve kurgu metinlerdeki zihin dünyaları tarihsel sürecin daha büyük bir çerçeveden görülmesine imkân sağlamaktadır.

6. KAYNAKÇA

- Abdür-rauf Bey, (2022). *Binbaşı Abdür-rauf'un Harp Günlükleri*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Acer, T. (2008). *Balkan Muhacirlerinin Yaşadığı Sorunlar: 1912-1914* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Adıvar, H. (2014). *Yeni Turan*. İstanbul: Can Yayınları.
- Akcalı, A., Çam D. (2015). "II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları Bağlamında Mizancı", *Millî Eğitim Dergisi*, 45 (207): 119-144.
- Akcan, E. (2015). *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akın, Y. (2014). *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşin, S. (2001). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi: MÖ 1000 – M. S. 2007*. Ankara: Pegem Akademi.
- Alkan, Ö. M. (2008). "Osmanlı İmparatorluğunda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6 (12): 9-84.
- Altın, H. (2016). "II. Abdülhamid Devri Pedagojik Eserlerde Eğitimcilere Yapılan Tavsiyeler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1): 239-254.
- Araz, Y. (2017). *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Araz, Y. (2020). *Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Emeği: Ev İçi Hizmetlerde İstihdam Edilen Çocuklar (1750-1920)*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Arıkan, E. (2021). *II. Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı Arasında Osmanlı'da Çocukluğun Politik İnşası 1913-1914: Çocuk Duygusu ve Çocuk Dünyası*

- Dergileri Üzerine Bir İnceleme (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Aries, P. (1962). *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. Londra: Pimlico.
- Arman, H. (1971). *Piramidin Tabanı*. Ankara: İş Matbaacılık.
- Aydemir, Ş. S. (1976). *Suyu Arayan Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ayışığı, M. (2020). "Balkan Savaşları Sırasında Kolera ile Mücadele", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 126 (248): 49-64.
- Ayverdi, S. (1974). *Bir Dünyadan Bir Dünyaya*, Ankara: Hülbe Yayınları.
- Berkman, A. T. (1988). *Engelli-Engeli Uzun Yollar: Bir Hayat Anıları 1900-1987*. İstanbul: Seral Ofset.
- Beşikçi, M. (2018). "Tarihyazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Osmanlı Askerlerinin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Bir Analiz", *Toplum ve Bilim*, 144: 253-292.
- Beşikçi, M. (2019). *Cihan Harbini Yaşamak ve Hatırlamak*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bezirci, A. (1975). *Nazım Hikmet*. İstanbul: Amaç Yayınları, 1975.
- Brıztsov, H. (2021). *Bir Çocuğun İstanbul Hatıraları*, çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ceyhan, N. (2006). *Balkan Savaşı Hikâyeleri*, İstanbul: Selis Yayınları.
- Çapar, A. "Peder-i Şefik'ten Müstebit Hükümdara: 1876-1914 Yılları Arasında Yayımlanan Çocuk Gazetelerinde II. Abdülhamid İmajı" . *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 21 (2021): 83-112 .
- Çetinsaya, G. (2016). "Abdülhamid'i Anlamak: 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bakış", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Metis Yayınları.

- Çıkla, S. (2002). “Romanda Kurmaca ve Gerçeklik”, *Hece Dergisi Roman Özel Sayısı(Derleme)*, 65-66-67: 110-129.
- Dereci, Ş. (2013). “Balkan Savaşları Sırasında Dul, Yetim ve Kimsesizleri Korumaya Yönelik Sosyal Yardım Uygulamaları”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5): 191-211.
- Deringil, S. (2017). *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğramacı, O. (2018). Bir Yazarın Penceresinden Savaş: Balkan Savaşları ve Ömer Seyfettin, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Durukan, E. (2022). *Edirne Kuşatması*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ekrem, S. (1998). *Peçeye İsyân*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Erdemir, G. (2018). “Yeni Tarihselci Söylem Işığında Bir Disiplin Olarak Edebiyat”, *Folklor / Edebiyat*, 24 (95): 219-312.
- Ergeneli, A. (1993). *Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertem, Ö. (2005). 1930'lar ve 40'ların Türkiye'sinde Cumhuriyet Çocukları ve Yükleri: Çocuk Dergilerinde Ulusun Geleceği Olarak İdealleştirilen Orta Sınıf Çocukları ve Yoksul Çocuk İmgesi”(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Fikret, T. (2021). *Bütün Eserleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ginio, E.(2022). *Osmanlı Yenilgi Kültürü: Balkan Savaşları ve Sonrası*, İstanbul: İletişim.
- Gündüz, M. (2008). “II. Abdülhamid Dönemi Eğitimi ve İdeolojisi Üzerine Tartışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (12): 243-286.

- Gürsoy, Ö. (2021). Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitiminde Militer Uygulamalar: Askerliğe Hazırlık Dersleri ve Askerliğe Hazırlık Kampları (1923-1947) (Yayımlanmamış doktora tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Halaçoğlu, A. (1990). Balkan Harbi Sırasında Rum Göçleri: 1912-1913 (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Heywood, C. (2003). *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İlçin, H. İ. , Ayışığı M. (2023). "Balkan Savaşları Sırasında Muhacirlerin İstanbul'da Geçici İskânları ve Karşılaşılan Sorunlar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33 (1): 475-487.
- İlçin, H. (2020). "Balkan Savaşları Sırasında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İstanbul'daki Faaliyetleri", *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırma Dergisi*, 1 (1): 70-81.
- Karaca, Ş. (2013). *Türk Edebiyatında Çocuk*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahasanoğlu, S. (2019). "Ben-anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları", *Turkish History Education Journal* 8 (1): 211-230.
- Karanfiloğlu, M. (2019). "Savaş, Kadın, Çocuk ve Göç Üzerine: Suriye Örneği", *Muhakeme Dergisi*, 2 (1): 99-124.
- Köse, İ. (2016). "Osmanlı'da Eğitimin Modernleşme Hareketleri Dönemin Çocuk Mecmualarında Eğlence ve Eğitim Yaklaşımları (1869-1922)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 8 (2): 137-163.
- Moran, B. (2011). *Türk Romanına Eleştirel Bakış*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, C. (1999). *Eski Harfli Çocuk Dergileri*. İstanbul: Kitabevi.
- Okay, C. (2005). " Türkiye'de Çocuk Tarihi: Tespitler, Öneriler." *Kebikeç*, 19: 121-127.

- Okay, C. (1998). *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler: 1850-1900*, İstanbul: Kırkambar.
- Özbek, N. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özçakır, S. (2018). "Meşrutiyet Çocuklarının Yetiştirilmesinde Terbiyevi Oyunların Rolü" *OTAM*, 43: ss. 141-164.
- Özmen, N. (2001). Ali Ulvi Elöve'nin Hayatı ve Eserleri (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztan, G. G. (2013). *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, E. (2021). "Romanın Toplumsal Bilgi ve Deneyim Kaynağı Olarak Niteliği Üzerine Bir Sorgulama", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38(2): 491-507.
- Seyda, M. (2009). *Çocukluk Yılları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Seyfettin, Ö. (2020). *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri*, İstanbul: ABC Üç Harf.
- Seyfettin, Ö. (2020). *Ömer Seyfettin Toplu Hikayeler İkinci Cilt (1911-1914)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sunata, İ. H. (2022). *İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şafak, N., Şahin, H. (2012). *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, ed. Haşim Şahin – İstanbul: Dem.
- Tan, M. (1994). "Çocukluk: Dün ve Bugün". *Toplumsal Tarihte Çocuk*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss: 11-31.
- Toprak, E. (2020). "Balkan Savaşları Sonucunda Muhacirlere Yapılan Sosyal Yardımlar", *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 59-81.
- Uçan, Lale. "Osmanlı Çocuk Dergilerinin Çocuk Kimliği Üzerine Etkileri", *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, (Ed. Haşim Şahin-Nurdan Şafak), İstanbul: Dem Yayınları, s s. 167-205.

- Üstel, F. (2016). “*Makbul Vatandaş*”ın *Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wirtz, P. (2007). *Depicting the Late Ottoman Empire in Turkish Autobiographies: Images of a Past World*.
- Yamlı, Z. (2019). Savaş ve Çocuk Konusunun Eserlere Yansıması Üzerine Toplumsal Bir Değerlendirme (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Yavaş, M. (2022). “Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikasından Yansımalar: Arşiv Belgeleri Işığında Aşiret Mektebi ve Arnavut Öğrenciler”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 71: 227-246.
- Yenisoy, H. (2012). “1912- 1913 Balkan Savaşları’nın Edebiyata Yansıması”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 1 (1): 91-112.
- Yiğit, T. (2012). Osmanlı Resmi İdeolojisindeki Dönüşüm (1876-1918) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yurdakul, M. E. (1979). *Türk Sazı*, İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Yücel, H. A. (2019). *Geçtiğim Günlerden*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Zengin, S. (2021). 16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Çocukluk: Kınalızâde Ali Efendi’nin Ahlak-ı Alâî’si ile Abdüllatif Karamânî’nin Adâb-ı Menâzil’inde Çocuklar, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gazete ve Dergiler
- Ahmet H. (1914). “Baba- Oğul”. *Servet-i Fünun*, CAB, Nu:1226, 20 TS 133013 Ar.1914, s.54-58.
- Azmizade. (1913). “Samatya’da Bir Gece”. *Mektebli*, Nu:10, 8 Ağ.1329 / 21 Ağ.1913, s.162-164
- Mermi, M. (1912). “Bir Şehidin Kitabesi”. *Genç Kalemler*,C:4, Nu:27,Eyl.1328/1912, s.87-90.
- Mim Ekrem. (1913). “Bir Sual Bir Ukde”. *Kemâlât*, Nu:2, 14 TS 1329127 Ka.1913, s.20-23.

Tek, M. F. (1913). "Edirne'den Bursa'ya". Türk Yurdu, C. S, Nu:25,16 Ek.1329 127
Kasım 1913.



7. ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Emine AK
Doğum Yeri	
Doğum Tarihi	

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	TOBB ETÜ
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih / Türk Dili ve Edebiyatı

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YDS 48
Almanca	A2

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi/Pozisyonu	Öğretmen
Tecrübe Süresi	1 yıl

KATILDIĞI

Kurslar	MEB Diksiyon Kursu Gazi TÖMER Yabancılara Türkçe Öğretimi Sertifikası
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	
E-mail	